
Zdenko Čepič

Prispevek k proučevanju ekonomskih vidikov revolucije v obdobju NOB

I.

Ena osnovnih značilnosti in posebnosti jugoslovanske revolucije je, da je potekala hkrati in v pogojih osvobodilne vojne proti okupatorjem in da je imela že od vsega začetka tudi značaj ter značilnosti socialistične revolucije. Te so se v različnih obdobjih narodnoosvobodilnega boja kazale v različni moči, kajti boj pod geslom »smrt fašizmu, svoboda narodu«¹ ni imel za neposredni in prvenstveni cilj radikalne družbene spremembe. Kljub temu pa je v obdobju narodnoosvobodilnega boja potekalo tudi spreminjanje družbenih odnosov, s poudarkom na razreševanju osnovnih protislovij starojugoslovanske družbe, od nacionalnih do socialno političnih. Zamenjala se je oblast oziroma njeni nosilci; to so postale ljudske množice ali delavski razred v najširšem pomenu. »V času narodnoosvobodilnega boja so se revolucionarni pojavi kazali najprej v obliki nove oblasti z njenimi novimi nosilci in v obliki zamenjave državnih organov in sistema državnega organizma, to je na liniji spremembe pravnega reda, ne pa na področju sprememb družbenega reda.«²

Narodnoosvobodilni boj, njegovi politični dosežki, izraženi z zamenjavo oblasti, pa sami po sebi še ne pomenijo novega družbenega reda, novih družbenopolitičnih in ekonomskih odnosov. Razrešeno je bilo osnovno vprašanje revolucije, razbitje stare oblasti in njenega aparata ter vzpostavitev nove revolucionarne oblasti — oblasti ljudskih množic.

V času vojne pa niso v večjem obsegu reševali vprašanja spreminjanja ekonomske strukture družbe, čeprav je ta proces dejansko potekal ves čas hkrati z revolucionarnim spreminjanjem političnih in oblastnih odnosov. Boj za takšne spremembe niti ni bil postavljen kot prvenstveni in neposredni cilj narodnoosvobodilnega gibanja. Tega se je njegovo vodstvo jasno zavedalo, kajti vsak

¹ Opozarjam, da je mogoče v slovenščini razumeti »svobodo narodu« tudi kot »svobodo ljudstvu«, to je ljudskim množicam, kar je bil tudi dejanski pomen tega dela gesla, izražen v srbohrvaškem jeziku. Gre torej za osvobodilni boj ljudskih množic proti okupatorju oziroma fašizmu.

² Makso Šnuderl, Dve deklarativni normi naše ustave. Zbornik znanstvenih razprav, XXIII, 1950, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, str. 197.

poseg »v smeri reševanja socialistične revolucije«³ na ekonomskem področju, torej poseganje v lastninske odnose in njihovo revolucionarno spreminjanje, bi zoževalo množično osnovo narodnoosvobodilnega gibanja tako na notranje-političnem kot tudi na zunanje-političnem prizorišču; na slednjem zlasti v odnosih z zavezniki protihitlerjevske koalicije.

Tako je v začetku leta 1943 (8. februarja) izdalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, Vrhovni štab NOV in POJ ter AVNOJ izjavo (znana kot Izjava Tito-Ribar, ker jo je prvi podpisal v imenu VŠ, drugi pa v imenu AVNOJ) kot odgovor na »klevete in lažne informacije o narodnoosvobodilnem gibanju in njegovih ciljih«, v katerih so bili poudarjeni osnovni cilji boja — nacionalna osvoboditev v najširšem smislu, priboritev demokratičnih pravic in sprememba oblasti in »nobenih radikalnih sprememb v odnosu na družbeno življenje in dejavnost«. Kot izraz, da ni neposredni namen uvedba novih družbenoekonomskih odnosov, je bila v izjavi posebej poudarjena in zajamčena nedotakljivost privatne lastnine ter polna možnost samoiniciative v industriji, trgovini in kmetijstvu.⁴

Iz enakih razlogov (notranjepolitične in zunanjepolitične — diplomatske situacije) tudi AVNOJ na svojem zasedanju v Jajcu 29./30. novembra 1943 v sprejetih sklepih, ki so sicer pomenili »politične in razredne spremembe v razmerjih sil med vojno v Jugoslaviji«,⁵ in so dejansko izražali revolucionarno spremembo oblasti, ni neposredno govoril o družbenih spremembah socialističnega značaja. Med avnojskimi sklepi zato tudi ni bilo nobenega takega, ki bi govoril ali napovedoval spreminjanje družbenoekonomskih odnosov in strukture. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je zavedalo, da bi vsaka taka odločitev pomenila prehitevanje zgodovinskega trenutka. Kljub deklarativno poudarjani osvobodilni komponenti narodnoosvobodilnega boja in poudarku na povojni odločitvi glede oblike državne ureditve, pa je vrsta pojavov in dejanj kazala tudi na spreminjanje družbenega reda, in to ne le na področju politične oblasti, marveč tudi družbenoekonomskih odnosov.

Razredni značaj družbenih sprememb, zlasti na ekonomskem področju je ostal v času narodnoosvobodilnega boja pravzaprav zakrit. Spreminjanje družbenoekonomskih odnosov se je kazalo v boju proti narodni izdaji, ki pa je imela

³ Edvard Kardelj, Komunistična partija Jugoslavije v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem. V. kongres KPJ, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948 (dalje navajam: Kardelj, V. kongres KPJ), str. 340.

⁴ Prvo i drugo zasedanje AVNOJ (26. i 27. novembra 1942; 29. i 30. novembra 1943), po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Prezidijum narodne skupštine FNRJ, str. 120.

Privatno lastnino in privatno iniciativo v gospodarskem življenju je predvidel tudi Moša Pijade v dveh zakonskih predlogih, ki jih je napisal pomladi 1944 na Kočevskem Rogu. Ta dva dokumenta naj bi v primeru, da bi ju sprejelo Predsedstvo AVNOJ-a v vlogi zakonodajnega telesa imela značaj začasne ustave. To sta bila Nacrt deklaracije o narodnoj vlasti (ljudski oblasti op. Z. Č.) in Nacrt deklaracije o osnovnim pravima nacija i gradjana DFJ, ki je bil prečiščen tekst prvega »Nacrta«. Oba predloga sta sicer ostala v obliki »Nacrta«, a vseeno kažeta na način razmišljanja pri graditvi nove države in njene nove oblasti. Slobodan Nešović, Stvaranje nove Jugoslavije, Beograd 1981 (dalje navajam: Nešović, Stvaranje), str. 297—300, 305—312, Glej še: Branko Petranović, KPJ i društveno-političke promene u Jugoslaviji od AVNOJ-a do ustavotvorne skupštine. Istoriografija i revolucija, Prosveta, Beograd 1984; str. 503—507.

⁵ Petranović, prav tam, str. 499.

razredni značaj. Na osnovi izdajalske vloge buržoazije, ki je zaradi ohranitve svojega razrednega položaja zatajila domovino in narod — zamenjala vrednoto domovine za vrednost lastnine — je v obdobju narodnoosvobodilne vojne potekala svojevrstna »ekspropriacija ekspropriatorjev« na patriotični osnovi. Njena osnovna oblika je bila konfiskacija, to je zaplemba imovine (ali dela imovine) sodelavca okupatorja ne glede na razredno pripadnost. Zaradi patriotične osnove in dejanskega učinka v praksi je to razlastitev mogoče označiti kot »patriotično nacionalizacijo«. Prav v tem je bila ena od posebnosti jugoslovanske revolucije in specifičen pojav graditve gospodarstva na socialističnih osnovah že v času trajanja narodnoosvobodilnega boja.⁶ »Ekspropriacijo ekspropriatorjev v Jugoslaviji je treba gledati kot proces, ki se je odigral v obliki krepitve vojnega gospodarstva s ciljem narodnega boja proti sovražniku za narodno osvoboditev, kar se je zaradi socialističnih sil, ki so ostale na čelu tega boja, ujemalo pri nas s socialno osvoboditvijo.«⁷

Ljudska oblast oziroma družbene sile, ki so to oblast predstavljale, so dajale vojnokonomske ukrepe, ki so jih socialistični značaj. Intenzivnost teh ukrepov je bila v veliki meri odvisna od stopnje razvoja narodnoosvobodilnega gibanja, to je vojaške, še bolj pa politične situacije, tako notranje — kot tudi zunanje-politične. V prvih letih vojne, dejansko vse do jeseni 1944, je bil proces spreminjanja družbenoekonomskih odnosov v kvantitativnem smislu precej omejen, medtem ko je bil v kvalitativnem smislu ves čas premočrten in nespremenljiv.

Že v začetku narodnoosvobodilnega boja se je pričel proces »ekspropriacije ekspropriatorjev« in sicer v obliki konfiskacije imovine sodelavcev okupatorja kot kazni za to sodelovanje. Dejansko je bila to kazen s političnim značajem in namenom, medtem ko je bil učinek predvsem materialni, saj je zaplenjena lastnina postala del zarneta splošnega ljudskega premoženja v obliki Narodnoosvobodilnih fondov. O »zaplembi imovine narodnih sovražnikov« (ali sovražnikov ljudstva, ljudskih množic — op. Z. Č.) je bilo govora v Fočanskih predpisih (februarja 1942) pa tudi v Krajiških ali Septembrskih predpisih iz leta 1942.⁸ Zaplenjena imovina je postala ljudska lastnina in je bila pod upravo narodnoosvobodilnega odbora. V teh predpisih je bil predviden tudi sekvester oziroma upravljanje z imovino odsotnih ali pobeglih oseb. Nasploh je »socialno ekonomska politika narodnoosvobodilnega gibanja in gospodarsko življenje na osvobojenih ozemljih v Jugoslaviji kazala na embrionalno obliko v kateri smeri je teklo menjanje biti jugoslovanske družbe.«⁹

Na to kaže tudi prvi korak pri prevzemanju oblasti v Sloveniji s strani novih nosilcev oblasti na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske leta 1942. Narodnoosvobodilna akcija in ljudska revolucija sta dobivali značaj socialne revolucije. Iz tega obdobja so znani prvi pojavi preseganja novo vzpostavljene ljudske oblasti tudi na ekonomsko področje v smeri spreminjanja lastnine proizvodjalnih sredstev. Temeljni ukrep, ki je bil uvod v novo, ljudsko

⁶ Boris Kidrič, O graditvi socialistične ekonomije FLRJ. V. kongres KPJ. Cankarjeva založba, Ljubljana 1948 (dalje navajam: Kidrič, V. kongres KPJ), str. 381.

⁷ Jovan Marjanović, Ekonomske promene u toku narodnoosvobodilačkog rata (kratak osvrt). Istoriski glasnik, br. 1, 1955, str. 20.

⁸ Nešović, Stvaranje, str. 34—59.

⁹ Branko Petranović, Revolucije i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941—1945). 2. knjiga, Rad, Beograd 1983, str. 59.

zakonodajo na socialno ekonomskem področju je bil Odlok IO OF o razlastitvi tujih veleposestnikov (izdan 3. aprila 1942).¹⁰ S tem odlokom so bila razlašena vsa veleposestva, ki so bila last pripadnikov okupatorskih narodov in tudi tista, katerih lastniki so z okupatorjem sodelovali proti slovenskemu narodnoosvobodilnemu gibanju. Razlašena so bila brez odškodnine z inventarjem vred. Razlastitev je bila kazen za sodelovanje z okupatorjem proti slovenskemu narodu, osnovni namen tega odloka pa je bil materialen oziroma reparacijski, to je »povračilo škode, povzročene Slovincem po okupatorjih«. Imel pa je tudi jasen politični namen v tem, da »vežemo kmete na OF tudi z gospodarskimi vprašanji.«¹¹ Na osnovi tega odloka je imela razlastitev vse značilnosti »patriotične nacionalizacije« kot oblike spreminjanja družbenoekonomskih odnosov v času narodnoosvobodilnega boja, torej načina izvajanja »ekonomske revolucije«. Razredni vidik je bil v Odloku IO OF o razlastitvi tujih veleposestnikov zakrit z narodnostno osvobodilnim namenom, saj je razlastitev zadela v prvi vrsti pripadnike okupatorskih narodov, prekrit pa je bil še z reparacijskim namenom — povračilom škode, »povzročene Slovincem po okupatorjih«.

Odlok o razlastitvi veleposestnikov, Uredba o izkoriščanju razlaščenih veleposestniških gozdov¹² in Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju,¹³ zadnja dva sprejeta junija 1942, pomenijo prvi revolucionarni izraz na področju spreminjanja lastninskih oziroma družbenoekonomskih odnosov.^{13a} Odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov in Odlok o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevskih Nemcev sta po svoji vsebini, namenu ter tudi po dejanskih učinkih neposredna predhodnika odloka Predsedstva AVNOJ iz novembra 1944.¹⁴

Ti ukrepi slovenske ljudske oblasti sicer niso kot Fočanski predpisi poudarjali, da je zaplenjena imovina skupna, ljudska lastnina, čeprav je to dejansko bila, saj je z njo razpolagala kot predstavnica slovenskega naroda Osvobodilna fronta, ki jo je dodeljevala v brezplačno uporabo. Februarja 1944 je bila zato na prvem zasedanju SNOS ustanovljena Komisija za upravo narodne imovine.¹⁵ Upravljala naj bi z razlašeno imovino, šlo je predvsem za zemljo, jo vzdrževala oziroma jo dajala v brezplačen užitek slovenskemu ljudstvu.

¹⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga I, dokument št. 150, str. 316 (dalje navajam: DLR I/150, 316). Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1962.

¹¹ DLR I/151, 324; pismo Edvarda Kardelja z dne 29. marca 1942 Tito o položaju v Sloveniji.

¹² DLR II/65, 144, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1964.

¹³ DLR II/72, 154.

^{13a} O tem glej: Zdenko Čepič, o ukrepih za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov leta 1942 v Sloveniji. Borec XXXIX, 1987, 10, str. 643—665.

¹⁴ Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1950 (dalje navajam: Šnuderl, Zgodovina), str. 192.

¹⁵ Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Zbral in uredil dr. Makso Šnuderl, Ljubljana 1949, dokument št. 120, str. 147 (dalje navajam: Dokumenti, 120, 147). Ob ustanovitvi se je ta organ imenoval Komisija za upravo razlašene imovine na slovenskem ozemlju, vendar jo je Predsedstvo SNOS-a maja 1944 zato, »ker nam to lahko v političnem pogledu brez potrebe povzroča težave«, preimenovalo v Komisijo za upravo narodne imovine (t. j. ljudske, skupne — op. Z. Č.); AIZDG, 449/II, 3.

Tako kot so odloki slovenske ljudske oblasti o razlastitvi, izkoriščanju, upravljanju in dodeljevanju zemlje iz leta 1942 vsebovali vse značilnosti kasnejšega »zveznega« odloka Avnoja iz novembra 1944, je tudi ta organ SNOS — slovenske ljudske in državne oblasti — dejansko pomenil predhodnika »centralizirane« ustanove, oblikovane za iste naloge — Državne uprave narodnih dobara DUND (Državna uprava narodne [ljudske] imovine).

Kljub procesu spreminjanja družbenoekonomskih odnosov, ki je potekal v času osvobodilne vojne kot »patriotična nacionalizacija«, katere glavna oblika je bila konfiskacija, pa do jeseni 1944 »socialistična revolucija po svojih programatičnih direktivah na splošno ni imela tiste vsebine, ki bi pomenila nov ekonomski in družbeni red.«¹⁶

Nov družbenoekonomski red se je začel načrtno graditi, ko so dozoreli vsi ključni pogoji za prehod revolucije iz dotedaj izključno političnih oziroma oblastnih na ekonomske tirnice. Ti so bili dani z osvoboditvijo Beograda in jugovzhodnih predelov države, predvsem pa s položajem na notranjepolitičnem in prav tako pomembnem zunanjepolitičnem področju.

Utrjevanje pridobitev narodnoosvobodilnega boja in revolucije v mednarodnopolitičnem merilu, je predstavljal Beograjski sporazum med Titom, predsednikom NKOJ in dr. Ivanom Šubašićem, predsednikom kraljeve vlade v začetku novembra 1944. Z njim je bila tudi realno dana možnost usklajevanja že doseženih pridobitev, to je spremembe politične oblasti, tudi s spremembami na ekonomskem področju. Tega so se zavedali tudi zahodni zavezniki, predvsem Britanci, ki so še vedno igrali na karto ohranitve monarhije, zlasti pa meščanskega družbenega reda v Jugoslaviji. Brigadir Fitzroy Maclean je tako v svojem zapisu iz februarja 1945 o položaju v Jugoslaviji po osvoboditvi Beograda ocenil beograjski sporazum »zgolj kot vljudno slepilo, s katerim naj bi zadovoljili potrebe trenutnega položaja. Dejansko pa se je v minulih štirih letih zgodila revolucija (podčrtal Z. Č.) in njeni rezultati se začenjajo šele zdaj kazati v popolnoma jasni luči... Doslej so se že močno približali vzpostavitvi popolnoma novega političnega, socialnega in gospodarskega sistema.« (podčrtal Z. Č.) Maclean je poročal tudi, da zasebno podjetništvo oziroma lastnina formalno sicer ni bila odpravljena, da pa »partizanom« ne bo težko odpraviti nadzora ali pa zaplembe nad podjetji, z utemeljitvijo, da so njihovi lastniki sodelovali s sovražnikom. Menil je, da »s tako ugodne startne osnove ne bi moglo biti težko nadalje izpeljati prehoda od kapitalizma v socializem.«¹⁷

II.

Proces prehajanja iz kapitalizma v socializem oziroma spreminjanja lastninskih odnosov se je v jugoslovanski revoluciji de iure začel z Odlokom o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile.¹⁸

¹⁶ Šnuderl, Zgodovina, str. 346.

¹⁷ Tito-Churchill, strogo tajno. Zbornik britanskih dokumentov 28. maja 1943—21. maja 1945, zbral in uredil dr. Dušan Biber Globus, Zagreb 1981 (dalje navajam: Tito-Churchill), str. 461, 462.

¹⁸ Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije številka 2, odlok št. 25, z dne 6. februarja 1945. (Dalje navajam: UL DFJ, 2-25/06. 02. 1945).

To je bil prvi ukrep najvišjega organa nove, ljudske in državne oblasti — Avnoja, s katerim se je začel prehod revolucije iz političnega na ekonomsko področje oziroma proces prilagajanja značaja ekonomskih odnosov z značajem politične oblasti na eni ter na drugi strani proces krepitve gospodarskega položaja te oblasti z ustvarjanjem državnega sektorja.

Ta odlok, ki je pomenil prvi zakoniti temelj za ustvarjanje novih družbeno-ekonomskih odnosov in prvi pravni temelj nove politične oblasti za množično razlaščenje, je sprejelo Predsedstvo Avnoja 21. novembra 1944,¹⁹ medtem ko je bil objavljen v uradnem listu šele februarja 1945. Tedaj je po črki odloka začel v resnici veljati.²⁰

Kot so leto dni pred tem v Jajcu sprejeti sklepi in odloki drugega zasedanja Avnoja postavili politični okvir revolucionarnih sprememb in temelje nove, demokratične, federativne Jugoslavije, tako je Odlok Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v roke države pomenil prav tako pomembno dejanje v boju za narodnostno in z njo ozko povezano socialno osvoboditev. S tem se je namreč začelo uresničevati osnovno načelo socialistične, proletarske revolucije — proletariat, ki se povzpne v vladajoči razred in dobi politično oblast, začne v imenu te oblasti korak za korakom buržoaziji trgati iz rok kapital.

Razlaščenje, ki ga je ta odlok uzakonil, je bilo še vedno v okvirih »patriotične nacionalizacije«, to je načina »ekspropriacije ekspropriatorjev«, znanega in značilnega za jugoslovansko revolucijo in spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v njej. Takšna oblika razlaščenja torej ni imela značaja neposrednega razrednega obračuna, čeprav je bil njen končni učinek takšen. Posledica tega odloka je bila, da je država, katere nova oblast je bila priborjena v boju z nosilci prejšnje oblasti, začela dobivati materialno osnovo za svoj razvoj.

Kot že sam naslov odloka pove, je šlo pri tem razlaščenju za lastnino neposrednih sovražnikov narodnoosvobodilnega gibanja, to je okupatorjev oziroma okupatorske države, tujerodcev in tudi narodnih izdajalcev. Razlaščenje na osnovi tega avnojskega odloka je imelo torej značaj »patriotičnega« in tudi narodnoosvobodilnega dejanja, tako v ozko narodnostnem smislu kot tudi v ekonomskem. Naslov pa pove tudi, da je postala razlaščena imovina last države oziroma jo je upravljala država. S tem se je torej začel organizirano graditi gospodarski sektor, v katerem je imela ljudska oblast svojo materialno oporo — državna lastnina. Hkrati pa je to pomenilo ekonomsko slabitev buržoazije, razreda, ki je med narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo dejansko izgubil politično oblast.

¹⁹ O predlogu odloka o prehodu v državno lastnino sovražnikove imovine, o državni upravi in o sekvestru (zasegi) nad imovino nepristojnih oseb je razpravljalo in ga tudi sprejelo Predsedstvo Avnoja na svoji drugi seji, dne 21. novembra 1944. Na tej seji je bil sprejet tudi odlok o amnestiji. Medtem ko je za ta odlok ohranjena obrazložitev, ki jo je v imenu NKOJ podal Tito, ter tudi razprava, pa glede sprejema odloka o prehodu sovražnikove lastnine v državno lastnino ni ohranjenih govorov v razpravi. Zakonodavni rad Predsedništva AVNOJ-a i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ (19. novembra 1944—27. oktobra 1945) po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Prezidijum narodne skupštine FNRJ, Beograd 1951, (dalje navajam: Zakonodavni rad P. AVNOJ-a i P. PNS), str. 17—20.

²⁰ Odlok je bil objavljen v Uradnem listu šele februarja 1945 zato, ker je začel ta izhajati šele s 1. februarjem. V prvi številki je bila objavljena Deklaracija drugega zasedanja AVNOJ-a in sklepi tega zasedanja, ter še nekaj drugih odlokov NKOJ, med njimi tudi o Uradnem listu DFJ.

Zaradi izgradnje materialne osnove novih družbenih sil, ki so v svoje roke prevzele oblast in s tem tudi odgovornost za nadaljnji razvoj na eni in zaradi ekonomske slabitve starih družbenih sil, ki so bile vojaško in politično poražene, ali so bile tik pred porazom na drugi strani, je bil odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 v bistvu ukrep revolucionarnega značaja. Takšne pa so bile tudi njegove posledice, ki so se pokazale najbolj v obdobju po dokončni osvoboditvi, ko je dobila revolucija na ekonomskem področju večji zagon.

Državna lastnina je po tem odloku postalo vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije, vse imetje oseb nemške narodnosti, z izjemo Nemcev, ki so se borili v vrstah NOV in POJ, ali pa so bili državljani nevtralnih držav in se med okupacijo niso vedli sovražno, vse imetje vojnih zločincev in njihovih pomočnikov, ne glede na državljanstvo ter imetje vsake osebe, ki jo je sodišče obsodilo z izgubo imetja v korist države. Država je prevzela upravo nad imetjem oseb, ki so bile odsotne zaradi tega, ker jih je okupator nasilno izgnal, ali pa so same pobegnile oziroma so se nasilnemu izgonu izognile z umikom na druga okupacijska območja. Lastnino, ki je prešla pod pritiskom okupacijskih oblasti v lastnino »tretjih oseb«, pa je postavila država pod sekvester (zasego).

Z zaplembo in prevzemom imovine sovražnikov si je ljudska oblast v trenutku, ko je bilo potrebno dejansko to v boju in revoluciji osvojeno oblast izvajati, zagotovila veliko materialno osnovo na eni strani, na drugi pa je s tem želela poraženim družbenim silam odvzeti iz rok njihovo ekonomsko osnovo.

Bistvo odloka je bila torej konfiskacija v širšem smislu, to je odvzem lastnine glede državne oziroma nacionalne pripadnosti državi, ki je bila glavni okupator. To je bila »skupinska« kazen, ki je imela predvsem reparacijski namen, torej povračilo škode, ki jo je okupator, to je nemška država, nemški državljani in osebe nemške narodnosti povzročil v času vojne. Kljub temu, da je bistvo konfiskacije imovine nemškega rajha in njegovih državljanov na ozemlju Jugoslavije in oseb nemške narodnosti v reparacijskem učinku, pa jo je treba razumeti kot ukrep z razredno vsebino in osnovo. To pa že zato, ker je bil učinek konfiskacije v širšem smislu tudi osvobodilen, in sicer od gospodarskega in tudi političnega vpliva nemškega kapitala, ki ga je imel na staro-jugoslovansko gospodarstvo. Prodor nemškega kapitala, tako tistega od zunaj, rajhovskega in rajhovskih državljanov, in pozicije nemškega »domačega« kapitala so bile v bistvu oblika imperializma. To je postavljalo Jugoslavijo v polkolonialen odnos do nemškega kapitala in v političnem pogledu do nemške države — tretjega rajha.²¹ Tako je šlo pri izvajanju konfiskacije v širšem smislu za osvobajanje gospodarstva od imperialističnih teženj tujega-nemškega kapi-

²¹ Od leta 1936 je bil delež Nemčije v jugoslovanski zunanji trgovini na prvem mestu, potem ko sta Kraljevina Jugoslavija in Nemčija (Tretji Reich) maja 1934 podpisali trgovinski sporazum, po katerem je Nemčija kupovala jugoslovanske kmetijske pridelke po višjih cenah, kot so bile na svetovnem tržišču. Nemčija jih je plačevala prek kliringa s svojim industrijskim blagom. O nemško-jugoslovanskih odnosih med obema vojnama glej več v: Enciklopedija Jugoslavije, VI, str. 340—342; geslo je napisal Dušan Biber. Glej še: Nikola Živković, Pozicije nemačkokg kapitala u Jugoslaviji uoči drugog svetskog rata. Acta Historico-oconomica Iugoslaviae, vol. 7 (1), Zagreb 1980, str. 107—125 ter istovetno besedilo v uvodu v monografijo Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu. Institut za savremenu istoriju i NIP Export-pres, Beograd 1975, str. 17—45.

tala in njegovega izkoriščanja gospodarstva v celoti in delavskega razreda posebej. »Konfiskacija je torej po eni strani na široko odprla pot socialistični graditvi naše dežele, po drugi strani pa položila temelje njene ekonomske neodvisnosti, njenega revolucionarnega spreminjanja iz na pol kolonialne stare Jugoslavije, Jugoslavije, ki je bila pozicija imperializma, v dejansko, tudi v ekonomskem pogledu suvereno deželo.«²²

Glede vojnih zločincev, narodnih izdajalcev in oseb, ki so sodelovale z okupatorjem in so bile s sodbo vojaških sodišč obsojene na zaplembo imetja v korist skupnosti, to je države, pa je veljal ožji smisel konfiskacije. To je bil kazenski ukrep zaradi individualnega zločina proti narodnoosvobodilnemu boju in je bil kot tak osnovna oblika ukrepa proti nasprotnikom le-tega že ves čas vojne. Takšna konfiskacija je imela dva vidika, in sicer kazenskega in reparacijskega, pomenila pa je predvsem kazen za izdajo nacionalnih interesov, ta izdaja in sodelovanje z okupatorjem pa je tako ali tako imelo razredne vzroke.

Avnojski odlok je torej pomenil politično dejanje ljudske oblasti s političnim učinkom na eni ter ekonomskim na drugi strani. Njegov namen, učinek in posledica je bila krepitev politične oblasti ljudskih množic s tem, da je ta oblast dobila tudi materialno oporo, to pa je na drugi strani povzročalo slabitev buržoazije, s čimer je izgubljala tudi ekonomsko moč ob že izgubljeni politični oblasti. Odlok Avnoja pa je bil tudi kazenski ukrep nove oblasti proti tistim, ki so se pregrešili zoper svoj narod in ljudstvo v boju proti zunanjemu sovražniku — okupatorju. Bil pa je tudi kazenski ukrep zoper tiste, ki so bili označeni kot krivci za vojno in so med njo prizadejali tudi največ gorja in škode. To pa je bila Nemčija kot država — nemški rajh, Nemci kot narod in državljani tega rajha ter petokolonaši iz vrst nemške manjšine, ki je živela pred vojno v Jugoslaviji. Ti so se skoraj 100-odstotno nacifizirali in v času vojne aktivno sodelovali z okupatorskimi civilnimi in vojaškimi oblastmi, ali pa so bili moški v raznih oboroženih vojaških enotah, vključno z SS.

Konfiskacija imovine po odloku Avnoja z dne 21. novembra 1944 je bila torej dodatna kazen za narodno izdajo in sodelovanje velikega dela buržoazije na strani okupatorja. Njen namen pa je bil materialna krepitev ljudske oblasti, kar pomeni organizirani začetek graditve državnega gospodarskega sektorja, osnovanega na občeljudski imovini. Tako je »konfiskacija premoženja, pa naj je bila še tako uveljavljena na pravni osnovi kazni za nacionalno izdajstvo, vendar imela značaj v bistvu socialističnega ukrepa.«²³

III.

Da je konfiskacija po odloku Avnoja lahko imela reparacijski učinek, je bilo pomembno dejstvo: imovina, ki je prešla v skupno last — v last države ali pa pod sekvester, je bila velika tako po obsegu kot tudi gospodarsko pomembna. Znano je, da je bila predvojna Jugoslavija in njeno gospodarstvo v polkolonialnem odnosu do ekonomsko močnejših držav, na primer do Anglije, Francije, Nemčije in drugih. V mnogih gospodarskih panogah je prevladoval tuj kapital. Največ ga je bilo v Sloveniji. Njegova struktura in poreklo sta bila

²² Kidrič, V. kongres, str. 399—400.

²³ Prav tam.

odvisna od politične in zunanjepolitične orientacije celotne državne politike. Tako je zaradi političnega približevanja Jugoslavije Nemčiji v drugi polovici tridesetih let, prevladal njen političnogospodarski interes tudi v starojugoslovanskem gospodarstvu. Jugoslavija je postala polkolonija nemškega rajha. Iz tega razloga je imela konfiskacija nemške imovine v vseh oblikah hkrati z reparacijskim učinkom tudi osvobodilni učinek za jugoslovansko gospodarstvo.

Kakšen je bil ta učinek, kaže velikost in vpliv nemškega kapitala na jugoslovansko in tudi slovensko gospodarstvo v letih pred drugo svetovno vojno. Položaj in vpliv nemškega kapitala, to je direktnega kapitala nemške države ali njenih državljanov in tudi kapitala državljanov Kraljevine Jugoslavije, ki so bili nemške narodnosti, je bil namreč v starojugoslovanskem gospodarstvu resnično velik. Pred drugo svetovno vojno (leta 1940) je bilo v vsem jugoslovanskem gospodarstvu kar 39 % vsega kapitala nemškega, največ od vsega tujega kapitala.

Veliko zanimanje je kazal nemški kapital in tudi nemška država še zlasti za surovine, to je jugoslovansko rudno bogastvo (baker, svinec, cink, magnezit, boksit, antimon, molibden in drugo). Nemški kapital je bil v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno v 20. rudarskih podjetjih in je bil v tej življenjsko pomembni gospodarski dejavnosti na tretjem mestu po deležu tujega kapitala v rudarstvu in topilništvu, za Anglijo in Francijo. Pri tem pa je nemški kapital oziroma nemška država izpodrinila Francijo iz dveh podjetij, v katerih so imeli do tedaj Francozi vodilno mesto po vložnem kapitalu. Neposredno pred napadom na Jugoslavijo so februarja 1941 Nemci odkupili od Francozov 84 % celotnega kapitala borskega rudnika bakra.²⁴

Leta 1940 so prevzeli tudi večino delnic Trbovljske premogokopne družbe in s tem vodilno mesto v slovenskem premogovništvu. Pomemben delež je imel nemški kapital v črni metalurgiji, zlasti v slovenskih železarnah in jeklarnah. V njegovi lasti je bila železarna Štore, čeprav je bil lastnik uradno norveški državljan, vendar nemške narodnosti. Nemci so imeli v lasti tudi jeklarno v Guštanju (Ravne) velik del pa so imeli tudi v Kranjski industrijski družbi z Jesenic. Za jeseniško železarno je veljalo sicer, da je bil vložen vanjo uradno jugoslovanski kapital, to pa zato, ker je bil lastnik oziroma glavni delničar (A. Westen) jugoslovanski državljan nemške narodnosti, tako da je bilo tudi poreklo kapitala, vložnega v KID Jesenice, nemško.²⁵

Nasploh se je v drugi polovici tridesetih let (od 1935 do 1940) nemški oziroma nemško-avstrijski kapital, ki je po anšlusu Avstrije nastopal skupaj, povečal za trikrat. Največ nemško-avstrijskega kapitala (vložnega v delniških družbah) je bilo v rudarstvu — 23,6 %, v dvajsetih tekstilnih tovarnah — 19 %, v bankah — 16,4 %, v trgovini — 8,6 % itd.²⁶ V tekstilni industriji je bil na primer delež nemško-avstrijskega kapitala glede na celotno udeležbo tujega kapitala v jugoslovanski predvojni tekstilni industriji kar tretjinski, prav tako tudi v kovinsko-strojni industriji.

Kakšen pomen je imel odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944, torej zaplomba imovine nemške države, njenih državljanov in oseb nemške narodnosti, za

²⁴ Živković, Pozicije ..., str. 117—119; isti, Ratna šteta ..., str. 34—37.

²⁵ Sergije Dimitrijević, Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije. Nolit, Beograd 1958 (dalje navajam: Dimitrijević, Strani kapital), str. 54—55.

²⁶ Dimitrijević, Strani kapital, 188.

ljudsko oblast in njeno materialno krepitev, pokažejo podatki o udeležbi nemškega kapitala, tako direktno kapitala nemškega rajha kot tudi njegovih državljanov ali pa jugoslovanskih Nemcev v predvojnem slovenskem gospodarstvu, predvsem v industriji. Po podatkih iz leta 1940 je bilo v slovenskem gospodarstvu (v okviru Dravske banovine) največ podjetij po državljanškem poreklu kapitala nemških. Od 106 podjetij, v katerih je bil tuji kapital, ali pa so bila v celoti tuja, je bilo kar 63 nemških, medtem ko je bila udeležba nemškega kapitala kar 264 116 000 dinarjev, to je skoraj polovica vsega tujega kapitala v gospodarstvu predvojne Slovenije. Kar za četrtno vsega industrijskega kapitala je bilo tujega porekla oziroma sedmina industrije v rokah nemškega kapitala.²⁷

Ugotavljanje pravega porekla tujega kapitala, še zlasti pa nemškega, je bilo problematično. Potrebno je vedeti za kriterij, ali ga določimo po državljanstvu lastnika, po narodnosti lastnika, ki jo sam priznava in izpove, po resničnem izvoru kapitala, ali upoštevati podjetje kot lastnino tujega kapitala glede na njegovo vodstvo (prokuriste, člane upravnih odborov, tehnično vodstvo).

V ta namen je upravni organ slovenske ljudske oblasti, odsek za gospodarstvo (oddelek za obrt in industrijo) pri Predsedstvu SNOS, že v začetku septembra 1944 izdal navodilo, v katerem je predpisal zbiranje podatkov o stanju industrijskih in obrtnih obratov na slovenskem ozemlju. Osnovni namen teh statističnih podatkov je bil zbrati čim več in čim bolj natančne podatke o podjetjih zaradi njihove vključitve v slovensko gospodarstvo po vojni.²⁸ Med pomembnejše podatke, ki naj bi jih (so jih) zbrali poročevalci pri okrožnih NOO ali odborih OF, so spadali prav podatki o lastniku in označbi kapitala, ali je domač ali tuj, velikost tujega kapitala in zadržanje lastnika do OF in do narodnoosvobodilnega boja nasploh. Navesti je bilo potrebno tudi spisek vodilnega osebja po narodnosti in njihov odnos do OF, hkrati pa je bilo treba navesti tudi seznam tujcev v podjetju. Vse te podatke je ljudska oblast potrebovala prav za ugotavljanje izvora kapitala in njegovega lastnika ter odnosa le-tega do narodnoosvobodilnega boja zaradi izvajanja razlaščenja v okviru »patriotične nacionalizacije«.

Nemški kapital je bil v slovenskem predvojnem gospodarstvu po svojem izvoru različen. Bil je »domač«, to je kapital Nemcev — jugoslovanskih državljanov.²⁹ Pri tem pa je bilo ponovno vprašanje, od kdaj je bil to jugoslovanski

²⁷ Arhiv SR Slovenije, Fond Banski svet Dravske banovine, fasc. 14, Zapisniki banskega sveta, 12. redno zasedanje, 1. seja dne 12. februarja 1940, ekspozice bana dr. Marka Natlačena.

²⁸ Arhiv SR Slovenije, Fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo vlade LRS, fasc. 1, mapa 2; »Navodila za delo v obrti in industriji do razsula in v prvi dobi po zlomu«. Do konca vojne je bilo izdanih še nekaj takšnih navodil, vendar brez pomembnejših razlik, kar se tiče zbiranja podatkov o lastništvu, čeprav je bilo prvo navodilo izdano še pred sprejetjem »zveznega« odloka o razlaščenju na »patriotični« osnovi.

²⁹ Na podlagi popisa prebivalstva leta 1931 je v »jugoslovanski« Sloveniji živelo 25 054 Nemcev (po kriteriju materinega jezika) jugoslovanskih državljanov ter 3 944 tujih državljanov z nemškim materinim jezikom. Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, (dalje navajam: Biber, Nacizem), str. 24—25.

kapital nemškega porekla oziroma od kdaj so bili njegovi lastniki jugoslovanski državljani; ali od leta 1918, ko je bila sprememba državljanstva v jugoslovansko tudi oblika nacionalizacije, ki jo je izvajala jugoslovanska buržoazija, ali pa so postali lastniki nemške narodnosti jugoslovanski državljani kasneje.

Zanimiv in ponazarjajoč je primer Josipa Huttra, solastnika tekstilne tovarne iz Maribora (drugi lastnik je bil avstrijski državljani), ki je bil kočevski Nemeč in jugoslovanski državljani. Leta 1940 je v popisni poli podjetij Zbornice za trgovino, obrt in industrijo navedel kot narodnost slovensko. Ker pa je bil Hutter jugoslovanski državljani in je njegov delež v podjetju znašal 52 % od vloženega kapitala, je bilo formalno to podjetje jugoslovansko (z domačim kapitalom), čeprav je bil lastnik večinskega deleža kočevski Nemeč, ki se je sam izjavil za Slovenca.³⁰

Nemški kapital je bil lahko tudi neposredno rajhovski, direktno iz Nemčije, ali pa je bil avstrijski. Tega je bilo precej še izpred leta 1918. Bil pa je tudi sudetski, ki je nastopal sicer uradno kot češki, vendar je bilo pravno poreklo sudetsko-nemško. Seveda pa je vse skupaj postal to kapital nemške države-rajha, ko je Nemčija vključila Avstrijo in Sudete v svoj okvir leta 1938. Od takrat je nastopal nemški kapital v predvojnem jugoslovanskem in slovenskem gospodarstvu kot nemški kapital, tako nemške države kot njenih državljanov in kot kapital domačih, jugoslovanskih Nemcev. Ta kapital — lastnina pa je padla tudi pod odlok Avnoja kot konfiskacija v širšem smislu, torej z namenom reparacijskega učinka.

Po velikosti gospodarskih obratov, trgovskih, obrtnih, industrijskih, bankah so bili tudi Nemci, tako jugoslovanski državljani kot tuji, to je rajhovski državljani, na vidnih mestih. Po podatkih so Jugoslovani posedovali sicer največ obratov, tako velikih, srednjih in majhnih, skupaj 27 031, kar je bilo največ, vendar pa so Nemci — jugoslovanski državljani imeli v lasti kar 1031 obratov, od tega 130 velikih, 491 srednjih in 410 majhnih. Nemci — tuji državljani so imeli skupaj 167 obratov, 43 velikih, 78 srednjih in 46 majhnih. To je pomenilo, da so imeli skupaj Nemci (domači in tuji), v lasti 1198 obratov, od tega 173 velikih.³¹ Nasploh so imeli Nemci oziroma nemško-avstrijski kapital največjo udeležbo po številu podjetij v vsem predvojnem jugoslovanskem gospodarstvu. V kar 294 podjetjih je bil udeležen nemško-avstrijski kapital. Vzrok temu velikemu številu pa je v tem, da je bil udeležen ne le v velikih podjetjih, marveč tudi v srednjih in majhnih, kar kaže tudi njegova udeležba v gospodarstvu Dravske banovine.³²

Ker je po avnojskem odloku prešla avtomatično tudi vsa lastnina oseb nemške narodnosti v roke države, razen tistih, ki so se borili v vrstah NOV in POJ,

³⁰ Tone Zorn, Nemški industrijski obrati v Sloveniji v letih 1938—1939. Kronika, XX, 1972, št. 1, str. 35; France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji. Borec, Ljubljana 1976, str. 109. Po vojni sta bila na podlagi sodbe Vojaškega sodišča v Mariboru 7. avgusta 1945 Josip Hutter in njegova žena Elizabeta, ki je bila solastnica tovarne, obsojena na zaplembo celotnega imetja, in to na osnovi določil Odloka Avnoja iz novembra 1944 in Zakona o zaplembi imovine in opravljanju zaplembe iz junija 1945.

³¹ Glej opombo 28.

³² Dimitrijevič, Strani kapital, str. 175—176, tab. XXXIII.

je za reparacijski učinek, ki ga je ta odlok prvenstveno imel, pomembno tudi njihovo število³³ oziroma njihova udeležba v gospodarstvu.

Upoštevati velja, da je velika večina nemškega prebivalstva — oseb nemške narodnosti, živela v predelih, ki so bili osvobojeni že v jeseni 1944 (Vojvodina), torej je lahko imelo izvajanje avnojskega odloka o konfiskaciji imovine oseb nemške narodnosti tam predvsem praktičen pomen. To je pomenilo, da je prešla njihova imovina, ki je bila v tem primeru zlasti zemljiška posest, v roke ljudske oblasti oziroma države. Na splošno je mogoče soditi, da je živela nemška manjšina tam v glavnem od kmetijstva in obrti, in to že zato, ker jih je večina živela v predelih, v katerih je kmetijstvo osnovna gospodarska dejavnost (Banat, Bačka, Baranja, Srem).³⁴

Na podlagi odloka Avnoj so bile izvedene prve večje spremembe v agrarno-posestnih odnosih, kar je mogoče imeti za prvi korak agrarne reforme. Posledica zaplembe je imela resnično značaj agrarne reforme oziroma je pomenila največji poseg v agrarnoposestniško sestavo, predvsem v Vojvodini. Zaplenjena zemlja jugoslovanskih Nemcev na osnovi avnojskega odloka je tvorila največji delež v kasnejšem skladu za agrarno reformo. Pod odlok Avnoja je padlo 97 490 nemških agrarnih posesti s 637 939 ha zemlje, od tega največ v Vojvodini. Kar 69,7 % vseh nemških posesti, ki so bila na osnovi avnojskega odloka zaplenjena in so postala državna imovina, je bilo v Vojvodini; na Slovenijo je padlo 5,6 % vseh zaplenjenih nemških posesti oziroma 17,9 % vse zaplenjene zemlje. V odloku sicer ni nikjer omenjeno, da bo zemlja, ki bo prešla v državno imovino ali sekvester na podlagi tega odloka uporabljena kot zemlja za agrarno reformo. Vse imetje in ne le zemlja, kar je sicer bilo v Vojvodini glavno imetje jugoslovanskih Nemcev, je prešlo pod upravo in nadzor Državne uprave narodne (ljudske — op. Z. Č.) imovine.³⁵

³³ Na podlagi statističnih podatkov popisa prebivalstva leta 1931, zadnjega v predvojni Jugoslaviji, je po kriteriju materinega jezika živelo v Kraljevini Jugoslaviji 499 969 oseb z nemškim materinim jezikom (3,59 %), od tega 10 026 Židov. V Sloveniji (Dravski banovini) je bilo oseb z nemškim materinim jezikom 28 998 (2,5 %). Tem uradnim podatkom o številu Nemcev v Sloveniji se je presenetljivo približalo število, ki ga je v interni statistiki pripravil Kulturbund v Sloveniji leta 1941. Po njihovih podatkih je bilo Nemcev — jugoslovanskih državljanov 28 075, torej le za 3 021 oseb več kot po podatkih popisa prebivalstva leta 1931. Biber, Nacizem, str. 15—23.

³⁴ V Vojvodini je 84 % tam naseljenega nemškega prebivalstva živelo v podeželskih občinah, 65 % na vasi, 30 % v mestih naseljenih Nemcev v Vojvodini pa je živelo od dohodkov iz kmetijstva. Biber, Nacizem, str. 23.

³⁵ Nikola L. Gačeša, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945—1948. Matica srpska, Novi Sad 1984 (dalje navajam: Gačeša, Agrarna reforma), str. 77, 78. Na podlagi določitve o postavitvi vse podržavljene in zasežene imovine pod upravo DUND-a (5. člen Odloka Avnoj o prehodu sovražniškega...) ugotavlja Gačeša, da ni v odloku nikjer izrecno omenjeno, da bo velik zemljiški sklad, pridobljen z zaplenbo nemške imovine, predvsem v Vojvodini, uporabljen za agrarno reformo. Po njegovem mnenju je to mogoče pojasniti z zavestno odločitvijo vodstva narodno-osvobodilnega gibanja in nove Jugoslavije, da se radikalnih sprememb v agrarno-posestnih odnosih ne izvaja pred dokončno osvoboditvijo celotne države. To je sicer verjetna razlaga, vendar ne gre pozabiti, da je bil Odlok Avnoja o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino... sprejet za celotno državno ozemlje, in ne le za Vojvodino, kjer je bilo sicer pričakovati največ te imovine prav v obliki zemljiške posesti.

Manjši del Nemcev v Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji, kjer so predstavljali številčno nepomembno manjšino, pa je imel pomembno vlogo v industriji, trgovini in svobodnih poklicih. Tako je bila na primer na slovenskem Štajerskem med Nemci samo 1,6 % industrijalcev, medtem ko je bilo 144 industrijskih podjetij v lastništvu Nemcev in samo 131 v rokah Slovencev. Med Nemci na slovenskem Štajerskem je bila še četrtnina obrtnikov, petina trgovcev, kar kaže, da so imeli Nemci v Sloveniji, še zlasti na Štajerskem, precej močne in pomembne ekonomske pozicije.³⁶ Velik je bil tudi delež Nemcev v kmetijstvu oziroma v veleposesti,³⁷ saj je bilo kar dve tretjini vse spodnještajerske veleposestniške zemlje v nemških rokah. Nemški posestniki so imeli tudi veliko vinogradniške posesti v Slovenskih Goricah in v Halozah. V mestih na slovenskem Štajerskem pa so bili Nemci lastniki stanovanjskih in drugih zgradb, na primer v Mariboru 41 %, Ptujju 60 %, Celju 40 %.³⁸

Prav v veleposesti so imeli v Sloveniji pravladujoč vpliv tujci (zlasti Nemci), ki so bili ostanki starih fevdalnih družin, na primer Auersperg, Windischgraetz, Thurn itd. Veliko zemljiško posest pa so imela tudi industrijska podjetja ali družbe, banke, veletrgovci itd. Tako je na primer imela Trboveljska premogokopna družba 2227,90 ha zemlje, Kranjska industrijska družba 1487,81 ha zemlje. Znano pa je, da sta bili obe družbi pod neposrednim oziroma posrednim vplivom nemškega kapitala. Na agrarnem področju je značilno tudi prehajanje kmečke posesti v roke nekmetov, kapitalistov, kar pa je bilo na slovenski severni narodnostni meji na Štajerskem povezano s prehajanjem slovenske kmečke posesti v roke Nemcev. Tako je na primer bilo v gornjeradgonskem okraju leta 1918 26 % zemlje v nemških rokah, leta 1936 pa že 44 %; podobno je bilo tudi v slovenjebistriškem okraju, kjer je v petih letih prešlo v nemške roke 20 posesti.³⁹ Na Apaškem polju v gornjeradgonskem okraju je bila zemljiška posest večinoma v nemških rokah, medtem ko je slovensko prebivalstvo predstavljalo v glavnem agrarni proletarijat.⁴⁰

IV.

Iz tega sledi, da je v Sloveniji, posebno še na slovenskem Štajerskem, dobil odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 ne samo reparacijski, to je materialni in razredno-socialni učinek, marveč tudi bolj poudarjeni narodnostni osvobodilni, ki je bil povezan s prvima dvema.

Konec avgusta leta 1944 je na pobudo Predsedstva SNOS-a izdal Pokrajinski odbor OF za Štajersko skladno z odlokom o izrednih merah proti pomagačem okupatorja, švabobrancem in drugim veleizdajalcem,⁴¹ odlok o izgonu

³⁶ Biber, Nacizem, str. 27.

³⁷ To dokazuje tudi povprečna velikost zaplenjene nemške posesti v Sloveniji, ki je bila 21,96 ha na posestvo, medtem ko je bila na primer v Vojvodini 5,72 ha.

³⁸ Biber, Nacizem, str. 28. Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Založba Obzorja, Maribor 1968 (dalje navajam: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika), str. 552—553.

³⁹ Ivan Bratko, Nekmetška in tuja zemljiška posest v Sloveniji. Tehnika in gospodarstvo, V, 1939, št. 7—8, str. 104—180.

⁴⁰ Vladimir Klemenčič, Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, 40, 1986, 4, str. 468.

⁴¹ Dokumenti, 151, 203—204.

tujcev, ki so jih naselile na Štajerskem nemške oblasti, in o zaplembi njihove imovine. V odloku je bilo rečeno, da je treba tiste, ki jih je naselila na Štajerskem nemška okupacijska oblast, izgnati iz slovenskega narodnostnega ozemlja in jim odvzeti imovino. »Načelno poberite tem ljudem prav vse,« je v dopisu PO OF za Štajersko svetovalo Predsedstvo SNOS.⁴² Zaplenjena imovina je bila po odloku namenjena za povračilo škode, ki so jo utrpeli izgnani Slovenci. Zaplenjeno imovino naj bi upravljala KUNI, torej soroden organ, kot je bil predviden tudi v »zveznem« odloku glede upravljanja z zaplenjeno imovino — DUND. To pomeni, da je bila zaplemba nemške imovine v Sloveniji, konkretno na Štajerskem, kjer je nemški okupator naselil največ Nemcev,⁴³ predvidena že septembra 1944, to je pred »zveznim« odlokom Avnoja o razlastitvi Nemcev.

Razlika med tema ukrepoma ljudske oblasti je bila seveda v tem, da je bila v odloku PO OF za Štajersko predvidena izselitev in zaplemba imovine Nemcev, ki jih je naselil na Štajerskem, na posestva izgnanih Slovencev šele nemški okupator, medtem ko je avnojski odlok imel v mislih vse jugoslovanske Nemce. To pa je praktično pomenilo predvsem Nemcev Vojvodini, kjer jih je bilo največ, tako da je imela njihova razlastitev velik moralni in materialni pomen. V avnojskem odloku je bila poudarjena razlastitev imovine Nemcev, nemške države in njenih državljanov ter njen prehod v državno svojino, medtem ko je »štajerski« ukrep proti Nemcem imel v prvi vrsti v načrtu njihovo izselitev, zaplemba imovine pa bi bila posledica le-te. Zaplenjena imovina izseljenih Nemcev pa tudi ne bi postala državna svojina, marveč bi jo državni organ le upravljala in varoval. Dejansko bi padla pod sekvester, saj je bila to v resnici lastnina Slovencev, ki so jih Nemci izgnali ter na njihova posestva naselili nemško prebivalstvo, predvsem Kočevske Nemce. Odlok PO OF za Štajersko je imel torej prvenstveno narodnoosvobodilni namen, nikakor pa ne ustvarjanja skupne, ljudske imovine.

To je imel v mislih tudi dr. Makso Šnuderl, ko je v začetku septembra 1944 predložil Študijski komisiji pri Predsedstvu SNOS-a svoj predlog prvih ukrepov, ki naj bi jih izvajala ljudska oblast proti Nemcem na Štajerskem potem, ko bo prevzela oblast. Pričakovali so skorajšnjo osvoboditev Slovenije, zato so se začele pospešene priprave na prevzem oblasti. V svojem predlogu je Šnuderl bil prepričan, da so Nemci — volksdeutscherji krivci za denacionalizatorsko politiko na Štajerskem in da je njihova krivda kolektivna, zato mora biti tudi kazen kolektivna. Ta naj bi bila izgon iz slovenskega narodnostnega ozemlja in zaplemba njihove imovine. Rezultat takšnega ukrepa bi imel po Šnuderlovem mnenju pozitivne posledice na področju narodnostne osvoboditve slovenske Štajerske od nemštva. S tem je ozko povezoval socialno in ekonomsko osvoboditev. Z izgonom in zaplembo imovine štajerskih Nemcev bo »za sektor državnega gospodarstva takoj pridobljeno ogromno področje industrije, veliki kompleksi gozdov, vinogradov, sadovnjakov... Preprečil bi se prenos kapitalov na finančna podjetja zapadnih sil, zlasti delnice bank, ki imajo avstrijski kapital.« Tako pridobljeni fond naj bi po Šnuderlovem mnenju služil

⁴² A IZDG, 449/III, 6.

⁴³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, V. poglavje, Naseljevanje Nemcev, str. 550—730.

za popravilo vojne škode in bi kot tak predstavljal del reparacij, ki jih bo morala plačati Nemčija po vojni. Z izgonom Nemcev in zaplemb njihove imovine pa ne bi bila na Štajerskem dosežena samo narodnostna in ekonomska osvoboditev, pač pa tudi socialna, saj bi bilo rešeno tudi vprašanje viničarjev na Štajerskem.⁴⁴

Izgon Nemcev s Štajerskega, tako »staroselcev« kot tudi tistih, ki jih je naselil nemški okupator, in zaplemba njihove imovine bi po Šnuderlovem predlogu imela na eni strani reparacijski učinek, kar je bil med drugim tudi namen zaplembe nemške imovine v avnojskem odloku, na drugi strani pa bi imela tudi narodnostnoosvobodilno vlogo, ker bi to pomenilo »rešiti narod izpod nemško-manjšinskega kapitalizma in poskrbeti za popravo škode, storjene v teh vojnih letih.«⁴⁵ Zaplembo nemške imovine na Štajerskem je Šnuderl razumel torej kot osvobodilno dejanje v narodnostnem smislu in v smislu ekonomske osvoboditve od tujega kapitala.⁴⁶ Tako je Šnuderl, upoštevajoč gospodarski položaj Nemcev — volksdeutscherjev na slovenskem Štajerskem, že v začetku septembra 1944 predlagal zaplembo kot kazenski ukrep v širšem smislu.

Stališče o izgonu tujcev je dobilo politično razsežnost ob razpravi o slovenskih mejnih zahtevah, ki je bila 9. septembra 1944, udeležili so se je vidnejši člani Predsedstva SNOS-a, tudi Kardelj in Kidrič. Na tej seji se je Kardelj glede izselitve štajerskih Nemcev kot eksponentov hitlerizmu strinjal s predlogom Maksa Šnuderla o njihovi izselitvi, pripomnil pa je, da »je treba (izselitev op. Z. Č.) izvesti brez formalnega odloka«. Nasprotoval pa je izselitvi koroških Nemcev, ker na Koroškem po njegovem mnenju mednacionalni odnosi med Nemci in Slovenci niso bili tako zaostreni.⁴⁷

O mejnih zahtevah v smislu programa Združene Slovenije so govorili že marca 1944, ko so razpravljali o referatu dr. Frana Zwittera. »Problem bodočih slovenskih meja«, v katerem se je zavzel za meje po etnografskemu načelu ter referatu ing. Lojzeta Dularja »Gospodarske pripombe k referatu o mejah«. Na tem sestanku so govorili tudi o preseljevanju oziroma izseljevanju Nemcev, kar je Boris Zihlerl ocenil kot hitlerjansko metodo reševanja nacionalnega vprašanja. Bil je proti izseljevanju manjšinskega prebivalstva. To naj bi po njegovem mnenju dobilo avtonomijo, ki pa naj ne bi bila le kulturna. »Tuje-rodne elemente« naj bi po Zihlerlovem mnenju izselili na podlagi kazni za vojne zločine.

Na tej seji se je Šnuderl strinjal z Zihlerlom glede tega, da se hitlerjevskih metod izseljevanja ne sme uporabljati, vprašal pa je, kaj storiti z Nemci, ki

⁴⁴ A IZDG, 499/IV, 1.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Takšne zamisli v zvezi z razlastitvijo tujcev kot dejanjem s pozitivnimi narodnoosvobodilnimi in tudi gospodarskimi posledicami je ob dejavnostih okoli nastajanja prve slovenske narodne države leta 1918 izpovedal tudi tedanji vodilni slovenski ekonomski teoretik dr. Milko Brezigar v študiji »Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva« (Celje 1918), pa tudi socialist Albin Prepeluh-Abditus v knjižici »Problemi malega naroda« (Ljubljana 1918). Več glej v: Zdenko Čepič, Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIV, 1984, 1—2, str. 101—121.

⁴⁷ A IZDG, 457/I, 7 b; Sumarični zapisnik seje o slovenskih mejnih zahtevah dne 9. 9. 1944 na bazi 80 d.

so živeli na slovenskem ozemlju na Štajerskem, predvsem v Mariboru in Ptuj, in so bili ves čas sovražno razpoloženi do slovenskega naroda. Na seji so opozorili na pripombo, ki jo je ob obisku Znanstvenega inštituta pri P. SNOS februarja dal Rodoljub Čolaković, sekretar Avnoja, v zvezi z izselitvijo Nemcev. Čolaković naj bi tedaj govoril o potrebi izselitve Nemcev s celotnega ozemlja Jugoslavije, kar je bilo nato jeseni 1944 uzakonjeno v odloku Avnoja z dne 21. novembra.⁴⁸

O postopanju s »tujerodci« je pripravila predloge tudi Študijska komisija pri Predsedstvu SNOS.⁴⁹ Poudarili so narodnostno osvobodilni učinek ukrepa izгона s slovenskega narodnostnega ozemlja. Študijska komisija ni gledala pri pripravi predlog za postopanje s »tujerodci« tako ozko kot Šnuderl, ki je upošteval samo specifično štajersko problematiko, niti tako kot avnojski odlok, ki je pod »sovražnikovim« imetjem v širšem smislu konfiskacije videl samo nemško imetje. Pod pojmom »tujerodci« je razumela Študijska komisija vse pripadnike držav, ki so bile na slovenskem ozemlju okupatorske — ne samo pripadnike nemške narodnosti, temveč tudi italijanske in madžarske.

Za razliko od avnojskega odloka o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino (v katerem je bila zaplemba nemškega imetja — nemške države, njenih državljanov in pripadnikov nemške narodnosti, kazenski ukrep z reparacijskim učinkom, kar je imel v mislih tudi Šnuderl, ko je predlagal izgon spodnještajerskih Nemcev in zaplembo njihove imovine) pa je predlog Študijske komisije dajal večji poudarek samemu izgonu oziroma izselitvi vseh tujerodcev iz slovenskega narodnostnega ozemlja. Zaplemba imetja ali prehod imetja izgnanih tujerodcev v roke ljudske oblasti — države je bil tako bolj posledica izгона, kot pa ukrep proti pripadnikom okupatorskih držav oziroma pripadnikom narodnosti, ki so želele uničenje slovenskega naroda. To je pomenilo, da je imela Študijska komisija pri pripravi svojih predlogov, ali »osnutka zakonske stilizacije«, kot je bilo navedeno, pred očmi prvenstveno narodnostnoosvobodilni učinek izгона, medtem ko sta bili reparacijski in socialno razredni le njegova posledica.

Pri pripravi teh predlogov in v razpravi so ugotovili, da za ravnanje s tujerodci na slovenskem ozemlju ne more veljati enako pravilo, kot je bilo predvideno po odloku Avnoja za ravnanje z Nemci oziroma nemško manjšino v Vojvodini.

⁴⁸ A IZDG, 457/I, 7 a; Sumarični zapisnik debatnega sestanka o referatih tov. Zwitterja in Dularja o mejah v Semiču 20. marca 1944. Na Čolakovićevo pripombo o izselitvi Nemcev je na tej seji opozoril Jože Zemljak, medtem ko pa v zapisniku se je kolegija Znanstvenega inštituta z dne 7. 2. 1944, katere se je udeležil tudi Čolaković, to njegovo stališče ni omenjeno, oziroma se glede na navedeno v zapisniku o tem sploh ni razpravljalo. (A IZDG, 499/I, 1 a).

⁴⁹ A IZDG, 457/III, 3 a, 3 b. Študijska komisija pri P. SNOS-u je o problematiki izгона »tujerodcev« razpravljala na svoji seji 26. novembra 1944, in to na osnovi načel, katera so pripravili Lavo Čermelj, Luka Sienčnik, Lojze Ude in Fran Zwitter. Njihovi predlogi in načela pa so bila formulirana na osnovi referatov, ki so bili študijski komisiji predloženi pred tem. Ti so bili: Fran Zwitter, Manjšinska vprašanja v času popolnega osvobojenja; Makso Šnuderl, Predlog za prve ukrepe pri prevzemu oblasti na Slovenskem Štajerskem in dodatni predlog o tem; Igor Rosina, Predlog glede prvih ukrepov naše oblasti ob prelomu na Štajerskem; Lavo Čermelj, Italijani iz starih pokrajin Italije v Julijski krajini ter referat istega avtorja Furlani.

V nasprotju s Slovenijo so v Vojvodini tvorili Nemci v glavnem agrarno prebivalstvo, ki je živelo v strnjenih narodnostih in jezikovnih otokih, medtem ko so bili v Sloveniji volksdeutscherji predvsem meščani, in to višji socialni sloji, v agrarnih predelih pa so bili omejeni. Res pa je, da je prav socialna sestava nemške manjšine v Sloveniji dajala vsem ukrepom, ki jih je slovenska ljudska oblast predvidevala in po osvoboditvi praktično izvajala, tisti reparacijski materialni učinek, kakršnega je želel doseči avnojski odlok s širšim smislom konfiskacije imovine tudi oseb nemške narodnosti, čeprav je bil namen bolj narodnostno osvobodilen.

Bistvena razlika med predlogi Študijske komisije in »zveznim zakonom« pa je bila tudi ta, da avnojski odlok ni predvideval izгона tujerodnega — nemškega prebivalstva, ampak le zaplembo njihove imovine. Res pa je, da je večina vojvodinskih volksdeutscherjev zapustila svoja posestva v teh predelih skupaj z nemškimi oboroženimi silami ali pa še pred njimi, preden so se te umaknile. Tisti, ki so ostali tudi po prihodu narodnoosvobodilne vojske, so bili nameščeni v 41. delovnih taboriščih.⁵⁰ Prav v jeseni 1944 je bilo izseljevanje Nemcev iz jugoslovanskega ozemlja, predvsem pa iz Vojvodine, kjer jih je bilo tudi največ, najbolj množično.⁵¹

Študijska komisija je v svojem predlogu predvidela za izgon iz slovenskega narodnostnega ozemlja vse Nemce, tako tuje državljane kot »jugoslovanske« Nemce, ki so prebivali na ozemlju Dravske banovine pred 6. aprilom 1941, ne glede na njihovo članstvo v nacionalističnih organizacijah, Kulturbundu pred vojno, ali v štajerskem Heimatbundu, Volksbundu ali celo v NSDAP med vojno. Zaplemba njihove imovine pa bi bila izvedena v smislu odloka Avnoja z dne 21. novembra 1944, torej bi postala državna lastnina. Predlagano je bilo, da bi vsi, ki bodo izgnani, lahko vzeli s seboj osebno prtljago in toliko denarja v gotovini, kolikor so smeli vzeti s seboj Slovenci, ki jih je izgnal nemški okupator. Izgnani naj ne bi bili samo tisti Nemci, ki so sodelovali v narodno-osvobodilnem boju, ali ga podpirali in Nemci, državljani nevtralnih držav, če se niso sovražno vedli do osvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Enako je veljalo tudi za Italijane in Madžare, ki so prebivali na ozemlju »jugoslovanske Slovenije« pred 6. aprilom 1944.

V smislu boja za Združeno Slovenijo in z osvoboditvijo vseh predelov, kjer je živelo slovensko prebivalstvo in so bili »potujčeni v zadnji imperialistični dobi«, je Študijska komisija predvidevala postopke izгона in zaplembe tudi »tujerodcev«, ki so živeli na teh ozemljih, to je na Koroškem, Štajerskem, Primorskem in Beneški Sloveniji. Za Koroško in Štajersko je bil predviden izgon vseh pripadnikov nemške narodnosti, ki so se na tem ozemlju naselili po 1. novembru 1918, torej vseh tisti, ki so »bili naseljeni zaradi germanizacije slovenskega ozemlja... in so se udeleževali pri germanizaciji Slovencev«.

⁵⁰ Branko Petranović, Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove. Institut za savremenu istoriju, Beograd 1969 (dalje navajam: Petranović, Politička i ekonomska osnova), str. 236.

⁵¹ Gačeša, Agrarna reforma, str. 76. Gačeša navaja, da je točno število Nemcev, ki so bili po vojni izseljeni iz Jugoslavije težko ugotoviti, dejstvo pa je, da je njihovo število po podatkih prvega poveljnega štetja prebivalstva leta 1948 predstavljalo le še nekaj nad desetino predvojnega stanja nemškega prebivalstva; okoli 55 tisoč se jih je leta 1948 izreklo za Nemce po narodnosti.

Glede zaplembe njihovega imetja na podlagi odloka Avnoj, je Študijska komisija v svojih predlogih posebej opozorila na vprašanje zaplembe imovine državljanov nemškega rajha na Koroškem, ko bi ta postala sestavni del Združene Slovenije in s tem tudi nove federativne Jugoslavije. S tem pa ne bi pod ukrep zaplembe padli samo Nemci, in to tisti, ki bi jih bilo potrebno izgnati, marveč tudi koroški Slovenci, katerih državljanstvo je bilo dejansko rajhovsko.

Ob vprašanju ravnanja z Italijani in Furlani v »nanovo osvobojenem ozemlju Primorske in Beneške Slovenije« je bilo glede izгона in zaplembe njihove imovine v korist jugoslovanske države rečeno, naj izženejo vse, ki so bili rojeni izven meja nove Jugoslavije (torej tudi zunaj Slovenskega Primorja) in tiste, ki so se na to ozemlje priselili po 1. novembru 1918. Izgon je veljal tudi za vse Italijane in Furlane, ki so bili člani fašistične stranke ali drugih fašističnih organizacij in ki so se »pred vojno sovražno udejstvovali proti našim sonarodnjakom.«

V predlogu ravnanja z Italijani na ozemlju, ki je bilo po sklepu Vrhovnega plenuma OF septembra 1943 priključeno združeni Sloveniji in demokratični Jugoslaviji, je Študijska komisija sodila, da je potrebno ločiti med Italijani, ki so se preselili v času fašistične oblasti iz drugih predelov Italije, zlasti južne, katere so oblasti naseljevale prav zaradi italijanizacije slovenskega ozemlja, in »avtohtonim« italijanskim prebivalstvom. Italijane, naseljene v času fašizma, je bil prav zaradi značaja njihove naselitve predlagan brezpogojen izgon in zaplemba njihovega imetja. Za ozemlje Beneške Slovenije pa je bilo rečeno, da je potrebno ločiti med Italijani in Furlani, pri čemer so za Furlane predlagali, da se jim nudijo manjšinske pravice.

Nasploh bi vključitev vsega slovenskega narodnostnega ozemlja povzročala manjšinske probleme, čeprav bi bila po merilih, ki jih je za izgon postavila Študijska komisija, izgnana velika večina tujerodcev. Tako je že sam Proglas o priključitvi Slovenskega Primorja predvideval italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju avtonomijo. Študijska komisija, ki se je ob razpravljanju postopanja s tujerodci ponovno srečala z vprašanjem manjšine na ozemlju Združene Slovenije, je za vse tiste, ki ne bi bili izgnani, predvidevala zajamčene manjšinske pravice. Načela za te manjšinske pravice pa so bila naslednja: zagotovljena uporaba materinskega jezika v zasebnem in javnem življenju, enakopravnost z vsemi državljanji v javnem življenju in sorazmerna udeležba pri zakonodaji in izvršilni oblasti. Pri tem pa to niso bile mišljene manjšinske pravice na načelih teritorialne avtonomije.

Za vse ukrepe izгона je bilo predvideno, da se morajo izreči z odlokom tudi v primeru odsotnosti tistega, ki je bil predviden za izgon. Pri svojem delu je Študijska komisija razpravljala tudi o vprašanjih »mešanih zakonov«, to je takšnih, v katerem je bil eden od zakoncev slovenske narodnosti. Za takšne primere je bilo rečeno, da ima slovenski partner pravico ostati in prav tako tudi otroci, če so bili vzgojeni v »jugoslovanskem duhu«. Tem osebam, ki so lahko ostale, naj ne bi bilo zaplenjeno imetje, seveda pa le v primeru, da so ga same pridobile, ne pa, da je v resnici lastnina tistega, ki bo izgnan. Opozorjeno je bilo tudi na kriterij, po katerem naj bi se sodilo, kdo je Nemeč — volksdeutscher in kdo ne. Veljati bi moralo namreč načelo objektivne pri-

padnosti, ne pa subjektivne zavesti posameznikov. To je bilo predvideno za tiste, ki so bili v resnici Slovenci, pa se raje proglasili za Nemce, da bi se izognili kazni za narodno izdajo, ki je bila težja kot izgon in zaplemba imetja. Za določanje nemškega državljanstva pa je bilo predvideno stanje na dan 6. aprila 1941.⁵²

Predlogi Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS-a v zvezi z vprašanjem mešanih zakonov in glede kriterija, kdo je nemške narodnosti in jugoslovanškega državljanstva, so bili dolgoročni, čeprav so bili podani v času, ko je bil odlok Avnoja še sprejet in se njegovo praktično izvajanje še ni začelo. Avnojski odlok je v zvezi z osebami nemške narodnosti samo določal, da preide vse njihovo imetje v državno lastnino, medtem ko ni bilo povsem jasno, koga šteti za osebo nemške narodnosti. Zaradi tega je v predelih, v katerih se je že pomladi 1945 izvajala konfiskacija imovine, in kjer je živelo največje število pripadnikov nemške manjšine, v Vojvodini in Slavoniji, začelo prihajati do nesoglasij in nejasnosti v zvezi z razlago, kdo je Nемец in kdo je nemškega porekla. Prva nesoglasja so bila v tem, da oblasti niso upoštevale omejitvev v avnojskem odloku, da se tistim osebam nemške narodnosti, ki so se borile v vrstah NOV in POJ imovine ne odvzame, druga nesoglasja pa so nastopila v zvezi z vprašanjem obravnavanja mešanih zakonov in asimiliranih Nemcev, to je tistih, ki so se čutili Hrvate, Slovence ali Srbe, a so imeli nemške priimke. Ker je to očitno postal problem, je o tem spregovoril tudi takrat najvišji zakonodajni organ v državi — Predsedstvo Avnoja, ki je nato izdalo razlago 2. točke 1. člena odloka Avnoja, ki govori o zaplembi imetja oseb nemške narodnosti.⁵³

Predsedstvo Avnoja je v nasprotju s stališčem, ki ga je priporočala Študijska komisija, to je načelo objektivne pripadnosti nemške narodnosti, da so Nemci tisti, ki so se v času okupacije izjasnili za Nemce ne glede na to, če so nastopali kot Nemci že pred vojno. Takšno stališče, ki je temeljilo na načelu subjektivne zavesti posameznika in ki ga je zavzelo Predsedstvo Avnoja, je bilo tako v popolnem nasprotju s kriteriji Študijske komisije Predsedstva SNOS-a iz novembra 1944.

Takšno stališče Predsedstva Avnoja je imelo seveda praktičen pomen, saj se je velika večina pripadnikov asimiliranih Nemcev in tistih, ki so bili v mešanih zakonih, v času okupacije opredelila za nemško narodnost, zato je bilo možno na tej osnovi izvršiti zaplembo njihove imovine. Glede na materialne koristi in reparacijski učinek teh zaplemb je bila jasna težnja oblasti, da bi bilo število oseb nemške narodnosti, ki bi jih zadel odlok Avnoja, čim večje. To je bil praktični materialni pogled na narodnostno pripadnost. Za Študijsko komisijo pa je bilo bolj pomembno, da tiste Slovence, ki so se v času operacije izdajali za Nemce in s tem izdali svoj narod, doleti zaslužena kazen za dejanje proti svojemu narodu in njegovemu narodnoosvobodilnemu gibanju, kot pa gledati samo na materialno korist, ki bi jo nudila zaplemba njihove imovine. Že tako ali tako pa je bilo ob drugih kaznih, tudi smrtni, za narodno izdajo predvidena konfiskacija imovine izdajalca.

⁵² A IZDG, 457/III, 3 a, 3 b.

⁵³ UL DFJ, 39—347/08. 06. 1945.

Zaplémbo imovine tujerodcev kot posledico njihovega izгона — ta se je v celoti ujemala z osnovnimi cilji in načeli narodnoosvobodilnega boja — pa je vsekakor potrebno soditi kot tisto posebno obliko ekspropriacije ekspropriatorjev, značilno za izvajanje revolucije v Jugoslaviji, znane kot »patriotična nacionalizacija«. Glede na to, da je imelo predlagano postopanje s tujerodci vse komponente, značilne za celotni narodnoosvobodilni boj in revolucijo, to je patriotično, socialno, razredno in materialno-ekonomsko, je mogoče predloge Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS-a upravičeno soditi kot ukrep z revolucionarno-razredno vsebino, ki sicer ni bila vidno izpostavljena, in s posledicami, katerih praktičen pomen je bil materialna osnova za nadaljnji razvoj pridobitev revolucije.

Predlogi Študijske komisije sicer niso nikoli dobili zakonske oblike ali moči, so pa izraz hotenja in potrebe slovenske ljudske oblasti za reševanje vprašanj, v prvi vrsti narodnostnoosvobodilnih teženj slovenskega naroda, ki izvirajo iz predvojnega stanja in okupacijskih raznarodovalnih načrtov. Tudi za Slovenijo je kljub predlogom Študijske komisije glede postopanja s »tujerodci«, ki so upoštevali slovenske razmere, velja odlok Avnoja. Njegove določbe so še z drugimi sorodnimi zakonskimi akti o razlastitvi in postopanju z razlaščno imovino, sprejetimi pomladi leta 1945, v praksi zaživele v Sloveniji po osvoboditvi.

V.

Avnojski odlok pa ni poznal samo konfiskacije — zaplembe kot ukrepa s posledico dokončnega prehoda sovražnikovega imetja v državno lastnino, s čimer so se začeli spreminjati obstoječi družbenoekonomski odnosi in struktura gospodarstva, marveč je poznal tudi sekvestracijo. To je pomenilo, da je država prevzela v »začasno upravo« imetje odsotnih oseb in tisto imetje, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile pravim lastnikom. To je bila na eni strani lastnina tistih, ki jih je okupator odvedel ali preselil oziroma jim je z nasiljem odvzel njihovo lastnino, ali pa so sami pobegnili pred njihovim terorjem, na drugi strani pa je bilo to imetje, ki je postalo last »tretjih oseb« pod pritiskom okupacijskih oblasti.

Pod sekvester je prešla torej lastnina, katere lastninsko stanje oziroma usoda njenih pravih lastnikov ni bila znana, ali pa je bila to lastnina zavezniškega ali nevtralnega kapitala in zato ni mogla postati dokončno last države. Sekvestracija, kot jo je uvedel in kot je bila razumljena po odloku Avnoja, torej ni v ničemer spreminjala lastninskih odnosov. Vsa imovina, katero je prevzela država v svojo začasno upravo, je bila še vedno v lastništvu njenih legitimnih lastnikov, vendar pa je bil ekonomski učinek sekvestracije dejansko enak, kot če bi bila država pravi lastnik. Sekvester je bil torej na eni strani oblika zaščite privatne lastnine, to je kapitalistične lastnine zavezniških ali nevtralnih držav, ki jo je nudila ljudska oblast oziroma država, po drugi strani pa je pomenila pomemben način krepitve materialne osnove te oblasti — države. Država kot »začasni upravitelj« je namreč razpolagala z vso akumulacijo, ki jo je ta kapital ustvarjal.

Lastnina zavezniških in nevtralnih držav je namreč v večini primerov pod vplivom okupacijskih oblasti prešla v upravo ali last »tretjih oseb«, to je ekspontentov te oblasti in kapitala, in je bila kot taka vključena v okupatorjevo industrijo, ki je proizvajala neposredno ali posredno za vojno (npr. od angleškega kapitala je bil to rudnik svinca in cinka Trepča, ki je bil pred vojno vključen v »Selection Trust Company«, nato »Sartid«, ki je izkoriščal Majdanpek itd.).

Po avnojskem odloku je ta lastnina padla pod sekvester. Glede na velikost tujega kapitala v predvojnem jugoslovanskem gospodarstvu, je pomenila akumulacija, katero je ustvarjala ta sekvestrirana lastnina, nedvomno velik materialni učinek za novo jugoslovansko državo in njeno ljudsko oblast. To je bil kapital, ki so ga imele vložene zavezniške ali nevtralne države društvo, ali pa njihovi državljani, npr. Velika Britanija, Francija, Švica ipd.⁵⁴ Tako je bil učinek sekvestracije kapitala ali lastnine zavezniških in nevtralnih držav v ekonomskem pogledu in pozitivnih posledicah, ki jih je imela država s prevzemanjem celotne akumulacije, enak zaplembi ali celo nacionalizaciji. Te pa ni bilo mogoče izvesti niti formalno, še manj pa praktično, saj tega ni dopuščal niti čas niti politične razmere, predvsem pa ne zunanjepolitične.

Celoten proces »ekspropriacije ekspropriatorjev«, v katerega je po svojem ekonomskem, materialnem učinku spadala tudi sekvestracija, kot jo je uvedel odlok Avnoja, je bilo potrebno razumeti v odvisnosti notranjepolitičnega in vojaškega razvoja narodnoosvobodilnega boja na eni in položaja nove Jugoslavije v mednarodnopolitičnem pogledu na drugi strani. V mednarodnopolitični zvezi, ko je potekal boj za priznanje nove Jugoslavije in njene nove oblasti, je bila tudi sekvestracija imovine zavezniških in nevtralnih držav. Glede na vse pogoje, ki objektivno še niso bili izpolnjeni, da bi ljudska oblast z revolucionar-

⁵⁴ V predvojnem jugoslovansko industrijo je bilo vloženo kar 49,51 % tujega kapitala. Po številu tovarn pa 21,73 %; največjo udeležbo je imel tuji kapital v metalurgiji (90,9 %), (S. Dimitrijevič, n. d., 210, tabela XLIII). To je dajalo celotnemu gospodarstvu polkolonialni značaj. Po podatkih, ki jih je navedel Boris Kidrič v svojem govoru na V. kongresu KPJ, je bil izvoz rud in kovin v letu 1938 iz Jugoslavije: izvoz antimona 83,7 % celotne proizvodnje, izvoz cinkove kovine 37 %, železne rude 63,4 %, surovega bakra 74,8 %, pirita 85,2 %, svinčevega koncentrata 88,2 %, svinčeve kovine 66,3 %, boksita 93,2 % itd. (V. kongres KPJ, str. 432). To kaže prav na to, da je bila Jugoslavija surovinska baza za evropske industrijsko razvite države.

Posamezne države pa so sodelovale z udeležbo svojega kapitala v jugoslovanskih podjetjih leta 1940 tako: Švica 19,6 %, Anglija 16,5 %, Nemčija in Avstrija 15,6 %, Francija 12,8 %, Čehoslovaška 9,6 %, ZDA 6,7 %, Italija 4,4 %, Madžarska 3,8 %, Belgija 3,5 %, Švedska 2,8 %, Holandija 2,1 % itd. Najmočnejši je bil sicer švicarski kapital, vendar pa ni šlo pri tem le za švicarskega, marveč je bil v njem zajet tudi kapital različnih držav in narodnosti in je kot tak predstavljal mednarodni finančni kapital. Nasploh je neposredno pred drugo svetovno vojno začel nastopati mednarodni finančni kapital prek nevtralne Švice in je zato tudi opaziti izredno povečanje švicarskih finančnih naložb v jugoslovanskem gospodarstvu (S. Dimitrijevič n. d., str. 16—162, tabela XXIX). Bil pa je to tudi način »skrivanja« resničnega porekla kapitala. Tako je bil na primer prodor švicarskega kapitala v jugoslovansko tekstilno industrijo posledica političnih razmer; npr. Doctor in drug iz Maribora je bil do leta 1938 češki kapital, po tem letu pa je postal švicarski, ker je glavni delničar Zucker postal švicarski državljan. (F. Kresal, n. d., 59; 104—105).

Nasploh pa je bilo največ kapitala tujega porekla vložena v Sloveniji — v 32,5 % tovarn in kar 57,9 % kapitala, medtem ko je držal tuji kapital 55,7 % vseh delovnih mest v predvojnem slovenskem gospodarstvu, kar pomeni, da je bil prisoten še zlasti v velikih podjetjih. (S. Dimitrijevič, n. d., 168, tabela XXXI).

nimi ukrepi prevzela vsa proizvodna sredstva v svoje roke, je pomenila sekvestracija obliko ekspropriacije, ki je dopuščala kompromis, kajti v nasprotnem primeru bi to lahko pomenilo politično in ekonomsko otežkočanje notranje gospodarske obnove. Sekvester je tako dejansko opravljaj dvojno funkcijo: na eni strani je krepil politični položaj in moč države tako znotraj kot predvsem v zunanjepolitičnih odnosih med zavezniki, po drugi strani pa je krepil ekonomsko moč ljudske oblasti, to je države. Vsekakor pa je sekvester nad imovino zavezniških in nevtralnih držav pomenil zaradi ekonomskega učinka dejansko ekonomsko osamosvajanje nove jugoslovanske države.

Ko je potekal boj za mednarodno priznanje nove Jugoslavije in je tudi revolucija z odlokem Avnoja začela prehajati na ekonomsko področje, je značilno stališče, ki ga je do britanskih ekonomskih interesov v jugoslovanskem gospodarstvu zavzelo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in nove Jugoslavije. Zaradi političnega boja za mednarodno priznanje dosežkov revolucije je vodstvo NOG in federativne demokratične Jugoslavije dopuščalo na ekonomskem področju določene kompromise. Tako je na primer Tito vprašal Fitzroya Macleana o podrobnostih predvojnih britanskih finančnih in ekonomskih interesov v Jugoslaviji.⁵⁵ Maclean je o tem poročal: »Rekel je (Tito op. Z. Č.), da me to sprašuje zato, ker želi zagotoviti, da bi se ti interesi pravilno zaščitili in da ne bi bilo zmede ali zamude pri vračanju britanskega premoženja njegovim lastnikom. Rekel je, da mu je kar največ do tega, da bi britanski kapital še naprej igral svojo vlogo v Jugoslaviji, in namignil, da bi nam z veseljem dal nove koncesije.«⁵⁶

Vsekakor pa je v zvezi z uvajanjem sekvestra nad tujo imovino (to je imovino zahodnih zaveznikov, zlasti britansko) potrebno upoštevati tudi vzrok, ki ga je navedel Edvard Kardelj, in sicer, da Komunistična partija Jugoslavije ni mogla obremenjevati Sovjetske zveze »kot našega zaveznika in voditelja« in pospeševati tempo njihove politike do »imperialističnega sveta«.⁵⁷ Koncesije britanskemu kapitalu v Jugoslaviji pa so imele tudi širše mednarodnopolitične

⁵⁵ Britanski kapital je bil po podatkih glede njegove udeležbe v skupni udeležbi vsega tujega kapitala v jugoslovanskem gospodarstvu pred vojno (leta 1940) na stvarnem prvem mestu s 16,5-odstotno udeležbo (za Švico, ki pa je združevala mednarodni finančni kapital), največji delež od vse svoje udeležbe pa je imel v rudarstvu (56,1 %) oziroma v isti panogi 45 % vsega tujega plasmaja. Dimitrijević, Strani kapital, 163—164.

⁵⁶ Tito-Churchill, Britanski interesi v Jugoslaviji, str. 368—369. Na koncu tega pisma je Maclean prosil Foreign Office za navodilo, kako naj se ravna v zvezi z britanskimi ekonomskimi interesi v Jugoslaviji. Odgovor Foreign Officea pa v knjigi žal ni objavljen, pač pa je v opombi navedena številka fascikla in dokumenta v Public Record Officeu v Londonu, kjer ga je torej mogoče najti.

O poteku razlaščenja britanskega kapitala v Jugoslaviji glej v: Živko Avramovski, Nacionalizacija britanskega kapitala u Jugoslaviji i obestećenje vlasnika, Istorija 20. veka, časopis Instituta za savremenu istoriju, III, 1, 1985, str. 95—118. Na podlagi dokumentov iz britanskega Foreign Officea navaja Avramovski, da je Tito Macleanu zagotavljal tudi po sprejemu Odloka Avnoja 21. 11. 1944 in ustanovitvi Državne uprave narodne imovine, ki je razlaščeno in sekvestrirano imovino upravljala, da ne gre v tem primeru za odvzemanje britanske imovine od strani jugoslovanskih oblasti, ampak da je imenovanje direktorja Trepče s strani DUND-a, torej sekvester, samo začasen ukrep s ciljem zagotoviti proizvodnjo rudnika. Avramovski, Nacionalizacija . . . , str. 104.

⁵⁷ Petranović, Politička i ekonomska osnova, str. 239.

razsežnosti, ki so bile v zvezi z bojem za priznanje nove Jugoslavije in njenih meja, zlasti na severu in zahodu. Pričakovalo se je namreč, da bodo Velika Britanija in tudi druge zavezniške države podprle jugoslovanske interese v zvezi z mejami na kasnejši mirovni konferenci, če ne bodo v Jugoslaviji izgubile svojega kapitala in ekonomskih pozicij.⁵⁸

Da pa sekvestracija ali »začasna uprava« nad imovino, ki je po odloku Avnoja prešla v državno upravljanje, ni imela samo mednarodnopolitične razsežnosti in vzrokov, pa pomeni tudi sekvestracija imovine, ki je prešla v last »tretjih oseb« pod pritiskom okupatorskih oblasti. Ta ni spadala k lastnini tujih podjetij in ni predstavljala velikega kapitala, ki je ustvarjal veliko akumulacijo, marveč je bila to lastnina tistih, ki jih je okupator prisilno izselil in razlastil. To je bila torej lastnina, ki so jo okupatorske oblasti, zlasti Nemci s konfiskacijo odvzeli lastnikom, te pa izselili, poslali v taborišča, zapore ali ubili. V to kategorijo je spadala v veliki meri lastnina Židov, pa tudi lastnina drugih, na primer izgnanih Slovencev s Štajerske. To je bila zlasti lastnina odsotnih oseb.

Kot se je očitno pokazalo v praksi, odlok Avnoja z dne 21. novembra 1944 sam ni bil dovolj natančen v tistih primerih, ko je šlo za državno upravo nad imovino odsotnih oseb. Tako ni bilo povsem jasno, kako je z židovsko lastnino, premičninami in nepremičninami, katero DUND ni vračal njenim pravnim lastnikom, pa četudi so imeli dokazilo o lastništvu, ampak jo je dajal v upravo povsem drugim osebam.⁵⁹ Avnojski odlok pa očitno ni ustrezno reševal niti vprašanja postopanja z imovino, ki so jo morali lastniki zapustiti v času okupacije, in z imovino, ki jim je bila odvzeta s strani okupatorja in njegovih sodelavcev. O tem je namreč spregovoril na seji Predsedstva Avnoja 31. marca 1945 Moša Pijade in opozoril, da so pobudo za ureditev in razjasnitev tega problema dali sami zainteresirani oziroma prizadeti, in sicer zaradi postopkov organov ljudske oblasti pri reševanju tega vprašanja. Kajti pokazalo se je, da niso bili dovolj upoštevani tisti, katerim je bila odvzeta imovina »iz rasiističnih in nacionalističnih in verskih razlogov« in da to niso bili samo Židi, marveč tudi Srbi, Slovenci ter tudi pripadniki drugih narodov, nad katerimi so vršile okupatorske oblasti razlaščenje tudi iz političnih vzrokov.⁶⁰

Končno je bilo to vprašanje rešeno z Zakonom o postopanju z imovino, katero so lastniki morali med okupacijo zapustiti, in z imovino, katero so jim odvzeli okupatorji in njihovi pomagači, ki ga je sprejelo Predsedstvo Avnoj 24. maja 1945.⁶¹ Ta zakon je določal, da se mora vsa imovina, ki so jo lastniki morali zapustiti v času vojne zaradi okupatorjeve prisile in terorja, in tista, ki jim je bila odvzeta brez njihove volje, torej razlaščena, vrniti lastnikom.

⁵⁸ Petranović, *Politička i ekonomska osnova*, str. 240; isti, *KPJ i društveno-političke promene u Jugoslaviji od AVNOJ-a do ustavotvorne skupštine*. *Istoriografija i revolucija*, Prosveta, Beograd 1984, str. 580.

⁵⁹ Vprašanje o tem je sprožil Moša Pijade na seji Predsedstva Avnoja (5. seja) 24. februarja 1945, ko je avnojski odlok o prehodu v državno last ali upravo že veljal in se je v takrat že osvobojenih predelih države že začel izvajati. Iz njegovega vprašanja in pobude, ki jo je dal, je mogoče soditi, da vprašanje židovske lastnine ni bilo dovolj natančno in pravično rešeno, še manj pa izvajano v praksi.

Zakonodavni rad P. AVNOJ-a i P. PNS DFJ, 56—57.

⁶⁰ Prav tam, str. 77—78.

⁶¹ UL DFJ, 36-319/29. 05. 1945.

Zakon je tudi določal, da tisti, ki je to lastnino upravljal — vršil sekvester nad njo, to pa je bila država ali nekdo, ki je v njenem imenu z njo začasno razpolagal, ni mogel imeti zahtev do pravega lastnika. To je pomenilo, da tisti, ki je začasno upravljal z imovino, katere lastnik je bil odsoten in se je vrnil, ni mogel od tega pravega lastnika zahtevati neke odškodnine ali plačila za njegovo začasno upravljanje.

Značilen primer take lastnine, ki je bila odvzeta lastnikom brez njihove volje in je bila nato predana v last »tretjih oseb«, kot tudi lastnine, ki so jo morali lastniki zapustiti zaradi okupatorjevega terorja in »plemenskih, verskih, narodnih in političnih vzrokov«, je deportacija Slovencev in naseljevanje Nemcev na njihovo imovino.

Najbolj znani in zgovorni primeri so izseljevanje — izgon Slovencev iz pasu ob Savi in Sotli, kamor so se nato naseljevali kočevski Nemci (Kočevarji). S tega območja so tako izselili okrog 36 000 Slovencev, na njihova posestva (5 902 po številu in v obsegu 74 436 ha) pa se je naselilo trikrat manj Nemcev.⁶² Nemške okupatorske oblasti so na Slovenskem Štajerskem zaplenile tudi vrsto industrijskih in obrtnih obratov, trgovskih obratov, poslopij, gradbenih parcel, ki so jih predali v upravo posebnim plačanim uradnikom, predvsem iz vrst volksdeutscherjev (75—92,7 %). Del zaplenjenih industrijskih in drugih obratov so predali nemškemu podjetjem (npr. Splošno stavbno družbo iz Tezna pri Mariboru je prevzel Krupp, podjetje Texta na Tezdem Glugmotorenwerke Ostmark itd.).⁶³ Podobno je bilo tudi na Gorenjskem.⁶⁴

Začasna uprava nad imovino žrtev okupatorjevega terorja sicer ni imela nekega večjega ekonomskega pomena, vsaj ne takšnega, kot ga je imela sekvestracija podjetja tujega kapitala, zato pa je imela skrb države in ljudske oblasti za imovino izgnancev, beguncev velik politični in moralni pomen. V tem se je namreč pokazala moč ljudske oblasti ter njena skrb za ljudi. V dopisu Pokrajinskemu odboru OF za Štajersko v zvezi z izgonom tujcev in zplembo njihove imovine je Predsedstvo SNOS-a poudarilo: »Največja reklama za solidarnost našega pokreta bo, če bodo slovenski izgnanci prevzeli svoja posestva in domove v zadovoljivem stanju.«⁶⁵

⁶² Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 662—663.

⁶³ Konec leta 1941 je imel urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Mariboru — njegov III. glavni oddelek (gospodarski) registriranih na slovenskem Štajerskem zaplenjenih 230 trgovskih, 262 obrtnih in gostinskih, 84 industrijskih obratov in še 144 drugih ter 289 raznih zadrug, od kreditnih, konzumnih pa do živinorejskih. Sredi aprila 1943 pa kažejo podatki, da je bilo zaplenjenih še 426 trgovskih, 471 obrtnih, 112 industrijskih obratov, 1869 zgradb itd. Zaplenjeno je bilo tudi 1243 kmečkih posestev s približno 41 138 ha zemlje.

Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 679.

⁶⁴ V letih 1941 in 1942 je bilo na Gorenjskem in v Mežiški dolini zaplenjenih 144 obrtnih in industrijskih obratov; upravljali so jih plačani upravniki, lastniki, ali pa so bila oddana v zakup. Do polovice leta 1942 je upravljala Nemška naselitvena družba, ki je upravljala z zaplenjenimi posestvi, dokler niso bila ta predana nemškemu naseljencem, 232 posestvi (4570 ha), od katerih je bilo 166 posestev prejšnja last Slovencev in 66 v lasti cerkve. Konec leta 1942 je Nemška družba za naseljevanje upravljala že s 322 posestvi (7691 ha), oktobra leta 1944 pa z 967 posestvi (11 629 ha).

Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 686—687.

⁶⁵ A IZDG, 449/III, 6.

VI.

Vprašanje opuščene imovine-posesi je bilo med najbolj vidnimi prav v Sloveniji, še posebno na Štajerskem, ker je bil tam največji obseg okupatorjevih deportacij. Na posebne slovenske razmere, predvsem pa še na posebne razmere na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem, so opozorili tudi v razpravi načelniki odsekov in predsedniki komisij Predsedstva SNOS-a, ko so razpravljali o sprejetem odloku Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino. Poudarili so, da ta odlok ne rešuje vseh problemov in vprašanj, ki se nanašajo na slovenske razmere, tako na primer niso bili upoštevani Italijani, niti Madžari, ki so bili tudi okupatorji in proti katerim bi bilo potrebno upoštevati kazenski ukrep podobno kot za Nemce.⁶⁶

V predelih države osvobojene od jeseni 1944 je imela ljudska oblast očitno precej težav v zvezi s pravilnim tolmačenjem upravljanja imovine odsotnih oseb in pravičnim vračanjem le-te njenim praviim lastnikom. To potrjuje tudi potreba po naknadni izdaji Zakona o postopanju z zapuščeno in s strani okupatorja odvzeto imovino. Za slovenske razmere je bilo to rešeno že z ustanovitvijo in delovanjem Komisije za upravo narodne imovine. Njena prva naloga je bila upravljanje razlaščene imovine, upravljala pa je tudi javno in opuščeno imovino. Opuščena je bila predvsem posest tistih, ki so postali žrtev okupatorjevega terorja iz narodnostnih in političnih vzrokov. Sem sodi predvsem raznarodovalna politika okupatorja, kar je izseljevanje slovenskega prebivalstva s Štajerske in Gorenjske nedvomno bila. Seveda pa je bilo precej opuščene posesti tudi v drugih predelih Slovenije, kar je bila posledica vojne vihre.

Prav na Štajerskem, kjer je bilo največ primerov tako razlaščene lastnine Slovencev je ljudska oblast posvečala veliko skrb. Tako je označil v svoji okrožnici gospodarski odsek pri PO OF za Štajersko iz začetka septembra 1944 to vprašanje kot politično. Zemljo izgnancev pa je treba obdelati, da bodo, »kadar se vrnejo, našli lep dom in prijazen... imeti morajo občutek, da jih je dom čakal v praznični obleki.«⁶⁷

Ker je bila med prvimi točkami, ki so jih zastavili Nemci v svoji raznarodovalni politiki, izganjanje vse slovenske inteligence in s tem tudi duhovščine, je na Štajerskem in Gorenjskem ostalo opuščenih precej posesti, ki so bile last cerkve. To cerkveno zemljo je bilo zato potrebno šteti med imovino izgnancev, ki jo je upravljala ljudska oblast oziroma gospodarska komisija in od nje postavljeni oskrbniki. Kot vso zemljo izgnancev in opuščeno zemljo, je bilo potrebno obdelati tudi zemljo, ki je bila cerkvena last, kar je bilo v okrožnici Gospodarskega odseka PO OF za Štajersko posebno poudarjeno. Komisija za upravo narodne imovine je sprejela posebej sklep, da je treba imeti ta posestva tudi uradno za zapuščena in da prevzema nad njimi skrb KUNI.⁶⁸ To pa je pomenilo v bistvu uvedbo sekvestra, katerega je nad temi posestvi izvajala slovenska ljudska oblast oziroma slovenska država. Komisija

⁶⁶ A IZDG, 464/I; Zapisnik 10. seje načelnikov odsekov in predsednikov komisij pri P. SNOS, dne 27. 11. 1944.

⁶⁷ A IZDG, 655/II, 15.

⁶⁸ A IZDG, 473/I, 5; Zapisnik 9. redne seje načelnikov in predsednikov komisij pri P. SNOS, dne 20. 11. 1944.

za upravo narodne imovine je imela tako sredi decembra 1944 evidentiranih 433 cerkvenih posesti na Štajerskem, 1674 posesti izgnancev ter 959 obrtnih in industrijskih obratov.⁶⁹

Takšen odnos do opuščene imovine — zemlje, kot ga je imela ljudska oblast na Štajerskem in tudi drugod po Sloveniji, kaže jasno stališče do te imovine, kateri je bil priznan značaj privatne lastnine in katero je upravljala začasno ljudska oblast.

Da je bilo resnično tako, kaže tudi stališče Komisije za upravo narodne imovine, o obdelavi opuščene zemlje oziroma o odškodnini zanjo. Komisija za upravo narodne imovine je sprejela določilo, da se oddajo opuščena posestva v najem ali začasni užitek in v obdelavo pod pogojem, da plača najemnik — obdelovalec odškodnino. Višina odškodnine naj bi se plačevala po dogovoru v pridelkih: tretjina ali pa celo polovica pridelka. To najemnino ali odškodnino bi KUNI hranila do vrnitve lastnika. Pri tem pa je bilo potrebno misliti tudi na možnost, da bi se pravi lastnik v najem oddanega posestva vrnil pred žetvijo ali trgatvijo in tako najemnik ne bi mogel plačati najemnine v pridelku oziroma bi bil lahko najemnik ob pridelek. V takšnih primerih naj bi plačal lastnik najemniku stroške, ki jih je imel z obdelavo, ali pa bi najemnik pobral pridelek.⁷⁰ To pa je pomenilo, da je bilo stališče slovenske ljudske oblasti glede opuščene zemlje v skladu z načeli narodnoosvobodilnega boja, in sicer, da posegi v privatno lastnino, razen v primeru narodnih sovražnikov in izdajalcev, niso dovoljeni. Ljudska oblast je privatno lastnino, ki je ostala brez lastnika, zaščitila in jo začasno upravljala ter izkoriščala, tako v korist skupnosti (polovico ali dve tretjini pridelka) kot tudi v korist odsotnega lastnika, saj je bil velik del najemnine — odškodnine hranjen zanj, kajti to je pomenilo »reklamo za solidnost našega gibanja.«

VII.

Ker se je začel z avnojskim odlokom organizirano graditi in razvijati nov sektor gospodarstva — državni, ki je predstavljal materialno osnovo ljudske oblasti in s tem začetek socialističnega sektorja gospodarstva, je morala imeti ljudska oblast oziroma država za upravljanje te lastnine poseben organ. V Sloveniji je bila na prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta februarja 1944 ustanovljena (aprila pa imenovana in je takrat začela delovati) Komisija za upravo narodne imovine, ki je v imenu in v korist ljudske oblasti upravljala z razlašeno, javno in opuščeno imovino. Odlok Avnoja je prav tako tudi predvidel ustanovitev takšnega organa, ki bo upravljal z lastnino, ki je na osnovi njegovih zakonskih določil postajala skupna — državna last, ali pa je pod sekvestrom delovala v korist skupnosti. Da pa je ta državna lastnina lahko čim uspešneje delovala in resnično služila skupnim koristim, je bilo ustanovljeno posebno telo, ki je vršilo upravo in nadzor nad vso imovino, ki je po odloku Avnoja postalo državno. To je bila Državna uprava narodnih dobara (DUND).

⁶⁹ A IZDG, 450 a/IV, 2; Zapisnik 9. redne seje KUNI, dne 17. 12. 1944.

⁷⁰ Prav tam.

Pod upravo DUND-a pa ni bila postavljena samo imovina, ki je postala državna na podlagi odloka Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino oziroma upravo, marveč tudi vsa imovina, ki je postala skupna — ljudska, že pred sprejetjem tega pravnega temelja za množično razlaščenje. Tako je postala državno imetje, s katero je upravljal DUND dejansko tudi vsa imovina, katero je upravljal Komisija za upravo narodne imovine pri Predsedstvu SNOS, kar je pomenilo, da je ta imovina, ki je bila »last slovenskega naroda«, postala tudi formalno državna lastnina. Nasploh je bila imovina, ki je postala po odloku Avnoja ali že prej skupna — državna, po kriteriju, ali predstavlja interes Jugoslavije kot celote, označena kot imetje splošnega državnega pomena in je bila pod neposredno upravo DUND. Merilo za določanje imetja splošnega državnega pomena je bilo mišljeno glede na značaj tega imetja za čim uspešnejše vodenje vojne in ustvarjanje pogojev za uspešno ekonomsko obnovo in izgradnjo. V tem pa je bil tudi osnovni vzrok, zakaj je bilo potrebno vso podržavljeno in od države zaseženo imovino upravljati in nadzorovati prek Državne uprave dobara, torej centralizirano. Že v odloku Avnoja je bilo posebej poudarjeno, ko je opredeljeval namen DUND, da se bo vprašanje državne lastnine kot lastnine Jugoslavije ali lastnine posameznih federalnih enot uredilo kasneje s posebnim odlokom Avnoja, ki pa bo pri tem upošteval načelo upravljanja in proizvodnje po enem, to je po splošnem državnem načrtu.

Državna uprava narodnih dobara je vršila torej centralizirano upravljanje in nadzor nad vsem imetjem, ki je prešlo po odloku Avnoja v državno lastnino ali upravo. Urejeno je bilo po odsekih, ki so jih tvorile glavne gospodarske panoge (12 odsekov). To so bili odseki, ki so pokrivali področje agrarne proizvodnje, vrsta odsekov, ki so pokrivali različne industrijske panoge, pa do odseka za banke in zavarovanje in finančna vprašanja.⁷¹ Tako organizirana Državna uprava narodnih dobara je predstavljala v bistvu velikansko podjetje, ustvarjeno, da zajame vso podržavljeno premoženje in skrbi za obratovanje gospodarskih podjetij v začetni fazi ekspropriacije, ni pa bilo mišljeno kot stalnejša oblika organizacije in vodenja gospodarstva.⁷²

Centralizacijo, ki je bila uvedena z organizacijo DUND-a je potrjevala tudi navedba v pravilniku o njegovi organizaciji. Ta je določala, da poverjenik za trgovino in industrijo NKOJ — oziroma poverjenik (minister) za industrijo, kajti DUND je spadal pod to poverjenišтво, izda sporazumno še s poverjenikom za finance in poverjenikom za gospodarsko obnovo NKOJ predpise o ustanavljanju organov za upravljanje narodne — ljudske imovine po posameznih federalnih enotah. Tem upravam ljudske — državne imovine je bilo s strani centralnih organov, oziroma DUND, predpisano tudi področje delovanja.⁷³

Kljub tako zastavljeni centralizaciji upravljanja državne imovine in predpisovanja področja delovanja organov za upravljanje splošnega ljudskega imetja po pokrajinah — federalnih enotah, pa je ostal organ, ki ga je ustanovil slovenski parlament februarja 1944 — Komisija za upravo narodne imovine vse do aprila 1945 organizacijsko nespremenjen. Naloge, ki jih je dobil ob svoji ustanovitvi KUNI, so bile v bistvu enake kot naloge kasneje formi-

⁷¹ UL DFJ, 3—47/09. 02. 1945.

⁷² Petranović, Politička i ekonomska osnova, str. 250.

⁷³ UL DFJ, 3—47/09. 02. 1945; člen 2.

ranega centralnega organa za upravo narodne imovine DUND-a. Oba ta organa pa sta se razlikovala glede notranje organizacije, kar pa ni vplivalo na bistvo njunega delovanja, torej na skrb in upravljanje ljudske imovine. Sicer pa je DUND dopuščal federalnim enotam samostojnost glede notranje organiziranosti uprav ljudske imovine po teh enotah. Slovenski organ za upravljanje državne imovine KUNI se je tako šele aprila 1945 reorganiziral na osnovah organiziranosti DUND. Takrat je bila tudi v Sloveniji svoboda že na pragu in so Komisijo za upravo narodne imovine čakale nove in zahtevne naloge, resnično prevzemanje imovine, ki je padla pod odlok Avnoja.

Komisija za upravo narodne imovine pri Predsedstvu SNOS-a se je na novo organizirala po dokončni osvoboditvi, ko je postala organ Predsedstva Narodne vlade Slovenije, medtem ko je bila poslovno podrejena Državni upravi narodnih dobara v Beogradu kot centraliziranemu državnemu organu.

VIII.

Odlok Avnoja o prehodu sovražnikovega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o sekvestru je imel torej tri učinke, ki so imeli velik pomen za radikalnejše spreminjanje ekonomske strukture družbe nasploh ter političnih in še zlasti ekonomskih odnosov. V tem smislu je bil to ukrep z razrednim in socialnim učinkom, kajti z razlaščenjem buržoazije je slabelo na eni strani njeno ekonomsko oporišče za ohranitev že tako ali tako izgubljenih političnih pozicij, na drugi strani pa se je materialno krepila nova politična oblast ljudskih množic. To je pomenilo, da so se ustvarjali novi družbenoekonomski odnosi. Ljudske množice in delavski razred so dobivali ne le politično, marveč tudi oblast nad ekonomskim življenjem, katerega so začeli spreminjati. Drugi učinek avnojskega odloka je bila ekonomska in tudi politična osvoboditev od vpliva tujega kapitala, tako od sovražnikovega kot tudi zavezniškega, ki je vladal v jugoslovanskem predvojnem gospodarstvu. V zvezi z zaplembo nemškega kapitala, tako imetja nemškega rajha, njegovih državljanov in oseb nemške narodnosti, pa je bil učinek tudi reparacijski. Vsaj delno je bila povrnjena škoda, ki jo je nacistična Nemčija povzročila Jugoslaviji v drugi svetovni vojni. Tretji učinek pa je bil uvajanje centralizacije, ki se je kazala prek upravljanja državne lastnine, katera je nastajala na osnovi odloka Avnoja, z namenom maksimalnega izkoriščanja tega imetja za načrtno proizvodnjo.

Z odlokom Avnoja o prehodu sovražnikove lastnine v državno svojino se je začel v jugoslovanski revoluciji zakonsko utemeljen in organiziran proces spreminjanja družbenoekonomskih odnosov in gospodarske strukture. Začel se je proces, v katerem je nova državna oblast, katere nosilci so bile ljudske množice, po razredni opredelitvi pa delavski razred, začela korak za korakom trgati vojaško in politično poraženi buržoaziji kapital iz rok. Ljudska revolucija je dobivala s tem čedalje bolj socialistični značaj. Pomen odloka Avnoja je torej v tem, da se je začela z njim tudi de iure »druga etapa« revolucije. Ta pa je še vedno potekala v okviru razmer osvobodilnega boja proti sovražniku-okupatorju in njegovim domačim sodelavcem. Še vedno je potekala »ekspropriacija ekspropriatorjev« na osnovi »patriotične nacionalizacije« v obliki kon-

fiskacije-zaplembe imovine kot kazni za sodelovanje z okupatorjem. To je veljalo tudi za druge zakonske ukrepe, ki jih je nova državna oblast sprejemala pomladi 1945 (ukrepi valutarne reforme, boj proti špekulaciji in gospodarski sabotaži, odvzemanje vojnega dobička), ki so prispevali in pospeševali spreminjanje družbenoekonomskih odnosov korakoma in na legitimen način. Vsi ti zakonski ukrepi niso imeli le skupnega vzroka in povoda, ampak so imeli tudi skupen namen — z razlaščenjem buržoazije, ki je tako ali drugače sodelovala z okupatorjem, ustvarjati gmotno podlago novi državni oblasti in ji s tem ustvarjati materialne pogoje za graditev novih družbenih odnosov. V teh ukrepih, ki so v zaključnem obdobju NOB vplivali na spreminjanje družbenoekonomskih odnosov, je zato mogoče videti način izvajanja »druge etape« v jugoslovanski revoluciji. Tito je zato lahko v začetku maja 1945, še pred formalnim koncem vojne in osvoboditvijo, upravičeno opozoril, da »druga etapa« pri nas že poteka, vendar tako, »da tega enostavno niti ne opaziš«, kajti »mi gremo k našim ciljem po novih poteh, drugačni poti, ki nam jo je vsilila situacija velike osvobodilne vojne, zato tudi nista tako jasno izoblikovani etapi buržoazno-demokratske in socialistične revolucije.«⁷⁴

Po osvoboditvi je izvajanje sprememb na ekonomskem področju označevalo celotno obdobje do konca leta 1946. Sprejeta je bila vrsta zakonov, na osnovi katerih je potekala »ekspropriacija ekspropriatorjev«, pri čemer je »ofenziva na ključne kapitalistične pozicije« potekala še vedno ob upoštevanju načel razlaščenja v okviru »patriotične nacionalizacije«, kot jo je uzakonil že Odlok Avnoja novembra 1944. Dobri dve leti po formalnem začetku spreminjanja družbenoekonomskih odnosov je bil decembra 1946 sprejet Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, s čimer je bil proces ustvarjanja »občeljudske imovine v rokah države« zaokrožen. S tem pa so bili dani šele osnovni pogoji za začetek graditve resničnega socialističnega gospodarstva.

Zdenko Čepič:

UNE CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES ASPECTS ÉCONOMIQUES DE LA
RÉVOLUTION PENDANT LA LÜTTE DE LA LIBÉRATION NATIONALE

R e s u m é

Au cours de la lutte de libération qui était à la fois un mouvement révolutionnaire ayant aussi des traits caractéristiques d'une révolution sociale, les problèmes de changement des rapports sociaux-économiques et de la structure économique pour la plupart n'étaient pas résolus. La solution de tels changements n'était pas posée comme but principal et direct du mouvement de libération nationale. Malgré le but et les tendances de libération nationale déclarées de la lutte de libération nationale, ils se manifestaient dès le début des phénomènes caractéristiques de »l'expropriation des expropriateurs«. Il est vrai que ce procès se manifestait à travers la lutte contre la trahison nationale et contre la collaboration avec l'occupant donnant donc lieu au changement des rapports sociaux et économiques et de la structure de la révolution yougoslave lorsque ses intérêts nationaux étaient trahis. La punition pour la trahison

⁷⁴ Osnivački kongres KP Srbije, 8.—12. maja 1945. Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972, str. 212.

était la saisie de la propriété des collaborationnistes. Le procès de changement des rapports sociaux et économiques qui avait lieu en forme de confiscation dépendait du degré de l'évolution du mouvement de la libération nationale, de la politique intérieure et surtout de la politique extérieure entre les forces des alliés de la coalition antihitlérienne et entré ceux-ci et le mouvement de libération nationale. Lorsque ces relations ont mûri, ce qui eut lieu en automne 1944, après la libération de Belgrade et d'une grande partie de territoire au Sud-Est, et après l'accord entre NKOJ et le gouvernement du roi (Tito-Šubašić, novembre 1944), il y eut la possibilité que la révolution passe d'une orientation exclusivement politique en celle économique aussi.

En novembre (le 21) 1944, AVNOJ, l'organe suprême du nouveau pouvoir de l'état yougoslave commença le procès de changement du capitalisme en socialisme sur le niveau économique par une loi, le Décret sur le changement de la propriété de l'ennemi en propriété de l'état, sur la gestion publique de la propriété des personnes absentes et sur le séquestre de la propriété que le pouvoir de l'occupant avait saisi par force. Ils y étaient compris tous les ennemis directs du mouvement de libération nationale, en premier lieu les Allemands ou bien leur propriété, soit la propriété du Reich, soit la propriété des citoyens du Reich vivant sur le territoire de la Yougoslavie, la propriété de toute personne de nationalité allemande à l'exception de celle qui a pris part à la lutte de la libération nationale, la propriété des criminels de guerre, des traîtres de la nation et des autres collaborateurs qui avaient été condamnés. Le décret prévoyait aussi le séquestre de la propriété des victimes de la terreur de l'occupant ainsi que de la propriété des états alliés ou de ceux neutres. Par le changement de la propriété séquestrée en propriété publique ou bien par le fait que l'état gèrait le séquestre, l'économie de l'état commença à croître d'une manière organisée. L'expropriation des Allemands était une sanction collective ayant aussi une signification d'une réparation. D'après le décret de l'AVNOJ du 21. 11. 1944, la confiscation était aussi une sanction supplémentaire pour la trahison de son peuple et pour la collaboration d'une grande partie de la bourgeoisie yougoslavie avec l'occupant ayant ainsi réellement le caractère d'une révolution sociale.

Puisque la propriété saisie devenait nationale représentant ainsi la base matérielle du nouveau pouvoir d'état, la quantité et la structure de la propriété, surtout de celle allemande et de celle séquestrée était très importante. Par se grande qualité, le séquestre de la propriété allemande avait d'un côté l'effet réparateur et de l'autre côté, par l'importance de cette propriété dans l'économie yougoslave d'avant la guerre, un caractère de libération. Avant la deuxième guerre mondiale (en 1940), 39 % de tout le capital de l'économie yougoslave était allemand et occupait la première place parmi tous les capitaux étrangers. Dans l'économie slovène d'avant la guerre, la moitié de tout le capital étranger investi était allemand ou bien un septième de tout le capital investi dans l'industrie slovène. La participation allemande était forte aussi dans l'agriculture, en Slovénie et en Styrie où deux tiers des propriétés des grands propriétaires étaient dans les mains des Allemands.

Vue la grande importance du capital allemand dans l'économie slovène et surtout pour des raisons de la libération nationale, on forma en 1944 dans le cadre de l'activité des organes du pouvoir du peuple, de différentes propositions sur l'expulsion des étrangers et sur la confiscation de leur propriété. On devait expulser du territoire slovène avant tout ceux qui avaient été installés par le pouvoir des occupants, c'est-à-dire les Allemands de Kočevje. On prévoyait aussi l'expulsion des Italiens et le séquestre de leur propriété ce que le décret d'AVNOJ ne prenait pas en considération.

Par contre, le décret d'AVNOJ prévoyait non seulement la confiscation de la propriété mais aussi la possibilité de séquestre de celle-ci. La propriété de ceux qui étaient expulsés par l'occupant et dont le destin était inconnu ou bien le capital des alliés ou des pays neutres était séquestré. En fait le séquestre exercé en Yougoslavie avait les mêmes effets économiques que la propriété saisie puisque le séquestre comme garant temporaire disposait de l'accumulation entière formée par le matériel séquestré. Vue la quantité du capital des alliés et des pays neutres, l'effectif du séquestre était sans doute grand et important. Le problème du capital de ces états devenait actuel après la guerre. Il était aussi bien sujet du séquestre de l'état la propriété de ceux qui étaient victimes de la politique de dénationalisation des occupants, surtout des Juifs et des autres comme Slovènes de la Styrie et de Haute Carniole.

Le problème de la gestion des propriétés agricoles était évident surtout en Slovénie, spécialement en Styrie où les occupants exerçaient le plus souvent les déportations. Cette propriété était gérée par la Commission pour la gestion du patrimoine national qui était un organe du gouvernement slovène.

Le décret d'AVNOJ sur le changement de la propriété de l'ennemi en propriété publique et sur le séquestre exerçait son influence en trois champs différents: l'en celui des classes sociales puisqu'il s'agissait surtout de l'expropriation de la bourgeoisie-porteuse du capital, soit de la bourgeoisie de notre pays soit celle étrangère, il se formait donc de nouveaux rapports et nouvelle structure sociaux-économiques. 2. On obtint une émancipation politique envers l'influence du capital étranger qui dominait l'économie yougoslave d'avant la guerre; la saisie du capital allemand avait aussi l'effet de réparation. 3. Par l'application de ce décret, on commença à introduire la centralisation de l'économie puisqu'on constitua pour la gestion de la propriété confisquée et séquestrée un organe central d'état, la Direction nationale des biens nationaux. La révolution obtenait par ce décret un caractère de plus en plus socialiste, car par un procès organisé, le nouveau pouvoir politique dont les porteurs étaient les masses populaires avec le Parti Communiste à la tête prenait pas à pas le capital des mains de la bourgeoisie qui avait été battue soit du côté politique soit du côté militaire.